

ELTE BTK magyar BA III.

Pásztor Diána

Szövegtipológia és gyakorlat

Egy integrált modell és alkalmazása az internetes fórumok szövegtipológiai vizsgálatában

A világháló a 21. századi európai ember egyik legalapvetőbb nyelvhasználati színterévé vált. A prototipikusnak tekinthető írott monologikus és beszélt dialogikus szöveg² mellett új típusok tűnnek fel, melyek a szövegek kategorizálásánál eddig domináns szempontnak számító vehikulum jelentőségével kapcsolatban átértékelésre készíthetők a nyelvészetet. E hipotézis alátámasztásaként az e dolgozatban nem tárgyalt, de szemléletes példának tekinthető chatet említeném, melyet a nyelvhasználók alighanem a szóbeli társalgáshoz mint centrális példányhoz közelítenének, s nem valamely más, íráson alapuló kommunikációs formához – maga az elnevezés is ezt mutatja. Ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy pl. a résztvevők egymáshoz való viszonya, a tér sajátosságai vagy a társalgást szervező szabályok különböznek a mindennapi beszélgetésekben megszokottaktól. BÓDI írott beszélt nyelvnek³ tekinti az internetes felületek nyelvét, ACZÉL álláspontja is e megközelítésben gyökerezhet, hiszen ő a szóbeliség és írásbeliség metszeteként definiálja a virtuális társalgást.⁴ KOCSÁNY

Bevezetés

2 vö. TOLCSVAI NAGY Gábor, *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001

3 BÓDI Zoltán, *A világháló nyelve : Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*, Budapest, Gondolat, 2004

4 ACZÉL Petra, *Új retorika : Közélet, kommunikáció, kampány*, Pozsony, Kalligram, 2009, 197.

koncepcionálisan szóbeli, megjelenésükben írásbeli szövegeknek⁵ tekinti a számítógépes kommunikáció produktumait, azaz elszakad a különböző típusokból kiemelt tulajdonságok összegzésének hagyományától e színtér elemzése kapcsán. Ugyanakkor nem fogadható el ez a megállapítás sem általános érvénnyel, hiszen a kommunikációs tényezőknél, illetve változóknál a web 2.0 felületein tapasztalható értékei merőben más együttállásokat hoznak létre, mint ahogy azt az élőszóban folytatott társalgásoknál tapasztaljuk. BODA és PORKOLÁB a hipertext tárgyalásakor az új lehetőségeket kihasználó kapcsolódási módokról ír, valamint az emberi gondolkodás sajátjának tekinthető asszociatív jelleg és a háló működésének hasonlóságait emeli ki.⁶ Az áttétel mindenképpen metaforikus, az azonban személyfüggő lehet, hogy a beszélő melyik tapasztalatot tekinti fogalmi tartománynak, hiszen az internet mechanizmusait nem ismerő nyelvhasználónak az absztraktabb szintet képviselő képzettársítás fogalma kézzel foghatóbb lehet, mint a link működési elve – és ez valószínűleg fordítva is igaz.

Nem céлом valamennyi korábbi megközelítést ismertetni és elemezni e dolgozat keretei közt. Elméleti kiindulópontom a címszavakban ismertetett szakirodalmi előzményekkel szemben az, hogy az interneten megjelenő szövegtípusok ugyan rendelkeznek más írott szövegek, illetve a szóbeliségen alapuló típusok egyes tulajdonságaival, de nem az örökölt jellemzők összességéként kell rájuk tekinteni, hanem emergens jellegű, nyílt kategóriákként. Az új minőség létrejötte igazodást vár a szövegtipológiai eszköztártól is, s ennek egy alternatíváját mutatják be a következő fejezetek. Elsőként a kognitív nyelvészet releváns elveinek és eredményeinek rövid bemutatása következik, elsősorban a szöveg különféle megközelítésmódjaira, a definiálási törekvésekre helyezve a hangsúlyt, kitérve a szövegtipológiai elképzelésekre. Ezután a kommunikáció tényezőinek, valamint a szöveg főbb változóinak részben eltérő értelmezéseit ismertetem, előkészítendő az integrált szövegtipológiai modellt, melyet a dolgozat befejező részében a fórumok elemzésére alkalmazok majd, alapvetően FAUCONNIER és TURNER fogalmi integrációra kidolgozott elméletére támaszkodva a szövegtipológiai lehetőségek körvonalazásában.⁷ A már említett elemzés létező fórumok szövegein alapul majd.

5 KOCSÁNY Piroska, *Szükség van-e új szövegfogalomra? : Egy pályázati kiírás tanulságai = Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 29.

6 BODA I. Károly, PORKOLÁB Judit, *Hiponim és metaforikus kapcsolatok reprezentálása hipertext alapú rendszerekben = Magyar Nyelvjárások 41.*, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2003, 57–68.

7 FAUCONNIER, Gilles, TURNER, Mark, *Conceptual Integration Networks = Cognitive*

A kognitív nyelvészet a kognitív tudományok egyikeként nyelv és elme kapcsolatát kutatja, „a nyelvet a mentális megismerésrendszer részének tekinti.”⁸ LANGACKER a kognitív nyelvtant használat-alapú szemléletként írja le.⁹ Szerinte a nyelvi performanciában megjelenő elemek képesek arra, hogy konvencionális egységekké váljanak, s inentől nem specifikus jelentésük, hanem a velük párhuzamos módon szerveződő kifejezésekre vetíthető sematikusságuk lesz a nyelv szempontjából lényeges.¹⁰ A grammatikai kategóriák és szabályok tehát a tudati elsáncolás eredményei, használatból elvont sémák.¹¹

A prototípuselmélet a kognitív nyelvészet kategorizálásra vonatkozó elképzelése, mely szerint a fogalmak prototipikus szerkezettel bírnak, s ahol a prototípus vagy a kategóriát jellemző tulajdonságok együttese, vagy a kategória legjobb példánya. A fogalomhoz tartozás annak a függvénye, hogy egy entitás szükségszerű tulajdonságai közül melyeket tekintjük tipikusnak vagy reprezentatívnak. Az így nyert fogalmak határai elmosódottak, léteznek tipikussági görbék, azaz a példányok centrum és periféria kontinuumán helyezkedhetnek el. A létrehozott fogalmak, avagy kategóriák hierarchikus rendszert alkotnak a specifikusság tekintetében, megkülönböztethetünk fölrendelt szintet, alapszintet és alárendelt szintet. Ezek közül az alapszint az, amely a legnagyobb mértékben megkülönböztethető tulajdonságokkal rendelkezik, asszociálható egy olyan mentális képpel, mely az egész kategóriát megfelelően reprezentálja.¹²

BEAUGRANDE és DRESSLER szövegnyelvészeti bevezetőjében a szövegszerűség hét ismervét különbözteti meg: kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség, intertextualitás.¹³ A szöveget műveletek eredményének tekinti, melyek a nyelvi rendszer működtetése során az egyes egységekre és mintákra irányulnak, jelentések közvetítésének és szándékok jelzésének céljával.¹⁴ A szöveg megmunkálásának alapvető jellemzője, hogy folyamatosságot

Szöveg és szöveg-tipológia
A szöveg fogalma – korábbi megközelítések

Science, Vol. 22, No. 2, 1998, 133–187

8 TOLCSVAI NAGY GÁBOR, *A magyar nyelv szövegtana*, 44.

9 LANGACKER, Ronald W., *Foundations of cognitive grammar. Volume II*. Stanford, California, 1991, 46.

10 Uo. 47.

11 Uo.

12 Az összefoglalást lásd bővebben: EYSENCK, Michael W. – KEANE, Mark T., *Kognitív pszichológia* : Hallgatói kézikönyv, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997

13 BEAUGRANDE, Robert de, DRESSLER, Wolfgang, *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, Budapest, Corvina Kiadó, 2000, 23–35.

14 Uo. 57.

kell biztosítani, a fő törekvés a szövegek létrehozóinál és visszaidézőinél is az értelem megszakítatlanságának fenntartása, utóbbiaknál akár korábbi ismeretekből, sémákból és keretektől való kiegészítéssel, a pontos felidézés elsődlegességét felülírva.¹⁵ Egy nyelvi alakzatot szövegnek kell szánni az alkotó részéről,¹⁶ és az elfogadhatóság is fontos kritériumként jelenik meg a modellben, azaz a szöveg befogadónak a nyelvi produktumot a kohézió és koherencia követelményeinek megfelelő, kommunikációs célokra felhasználható szövegnek kell tartaniuk.¹⁷ A szöveg rendszerének stabilitását is az összefüggések adják, azaz a folyamatosság jellemzője, hiszen a szövegben szereplő, kapcsolódó entitások növelik egymás közt a mentális elérhetőséget.¹⁸ A fogalmak és viszonyok között megvalósuló kölcsönös elérhetőség és relevancia hozza létre a már említett koherenciát. Ha a megszokott együttállásoktól, konfigurációktól eltérő szerkezettel találkozunk a befogadó, a szöveg értelme megkérdőjeleződhet benne. Az intertextualitás ismérve a diskurzusban előforduló szövegek összhangjára vonatkozik, mely hasonló jelentőséggel bír, mint a helyzet külső körülményeihez való igazodás.¹⁹ A hét kritérium az alapja a szöveg kommunikatív voltának – pontosabban magának a szövegnek, hiszen a kommunikatív mivolt ebben a modellben inherens tulajdonság, hiánya esetén nem tekinthető a nyelvi produktum szövegnek.

TOLCSVAI NAGY értelmezésében a szöveg létrehozott és megértett szerkezet²⁰, mely részben párhuzamba állítható az előzőekben ismertetett elképzelésekkel, ugyanakkor némileg absztraktabb modellt feltételez, mint a kommunikáció eredményességének gondolata köré szerveződő szövegfogalom. Szerkezetként a szöveg statikus elemek struktúrája, a létrehozás és megértés műveletei során kialakuló mentális modell,²¹ melynek legfontosabb általános jellemzője az, hogy értelmi egység, ami a nyelvi produktumon túl integrálja a beszédhelyzet, a cselekvések és a tudás egyes tényezőit is.²² A szöveg mint folyamat egyidejű, párhuzamos műveletek sora,²³ mely során a beszélő és a hallgató a szöveget feldolgozza, majd fogalmi szerkezetben összegzi, így rendelve hozzá a már említett statikus jelleget²⁴

15 BEAUGRANDE – DRESSLER *i.m.*259.

16 Uo. 152.

17 Uo. 173.

18 Uo. 73.

19 Uo. 243.

20 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana* 43.

21 Uo. 43.

22 Uo. 62.

23 Uo. 63.

24 TOLCSVAI NAGY, *A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben*

egy összegző, konszolidált szerkezetben, mely reprezentálja a lényegi tartalmat.²⁵ A szöveg vizsgálatához a szerző szerint dinamikus modell kereteiben foghatunk hozzá, mely a tranzakció és az interakció felől is képes értelmezni a szöveget, előbbi szempontból annak fizikailag tapasztalható, közlésben betöltött szimbolikus szerepét, másfelől a szándékok, a megértetés és megértés intencióját kiemelve.²⁶ A szövegben három szerkezeti és műveleti szintet különít el, melyeknek átjárhatóságát, kontinuum jellegét hangsúlyozza.

mikroszint

szerkezeti jellemző: két elemi egység kapcsolata, nagyfokú grammatikalizáció

műveleti jellemző: két elemi egység közti feldolgozás, létrehozás vagy megértés

mezoszint

szerkezeti jellemző: összetett (pl. mondatzinű) egységek kapcsolata

műveleti jellemző: több mondatméretnyi szövegrész kapcsolatainak feldolgozása

makroszint

szerkezeti jellemző: az egész szövegre kiterjedő kapcsolat szerkezete

műveleti jellemző: a teljes szöveg értelemhálózatának és általános szerkezetének a feldolgozása

A szövegek elemzésére ajánlott partitúra összetevői a következők: idő, tér, résztvevők viszonya, résztvevők cselekedetei, résztvevők beszéde/írása (a szöveg fizikai megnyilvánulása), a szöveg nyelvtani egységeinek jellemzői, a szövegértelem szintjei (makroszint, mezoszint és mikroszint), a megformáltság értelemképzése (a stílus), a résztvevők elmetevékenysége.²⁷

Az elsáncolás folyamata és a prototípus nem kizárólag a nyelvi pro-
duktumokra vonatkozik. A tudatban elsáncolt sémák a grammatikai
információkon túl azt is kódolják, hogy az adott forma milyen kör-
lmények között őrződött meg. A prototípus szintén forgatókönyvhöz
kötötten jelenhet meg pl. a stílusminták, szövegtípusok esetében. A

Példák
szöveg-
tipológiai
modellekre

= *Szöveg és típus : Szövegtipológiai tanulmányok*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2006, 64–90, 68.

25 Uo. 85.

26 Uó, *A magyar nyelv szövegtana*, 78–79.

27 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana*, 61.

következőkben vázolt, szövegek típusokba sorolására tett kísérletek illetve elméleti keretek kapcsán a kritika alapja nem az integrált elmélet lesz, hiszen az ismertetésre kerülő rendszerek elméleti megközelítése alapvetően eltér az e dolgozatban alkalmazottól. Céлом kizárólag néhány olyan jellemző kiemelése, melyek rávilágíthatnak a későbbiekben bemutatásra kerülő modell létjogosultságára, alkalmazhatósági potenciáljára.

TOLCSVAI NAGY szövegtipológiával (is) foglalkozó műveiben alapvető megállapításokat tesz a szövegtípus fogalmával kapcsolatban, melynek definiálásakor az integrált szövegtipológiai modell is a következőkben összefoglalt gondolatokat alkalmazza.

A konvenció és a nyelvhasználók saját tapasztalatai létrehoznak egyfajta jóváhagyó struktúrát, mely a későbbiekben a célstruktúra, az aktuális megnyilatkozás számára teremt viszonyítási alapot.²⁸ A példányok tehát összevetésre kerülnek a korábban kialakított nyitott típussal – azaz életbe lépnek olyan kognitív folyamatok, mint az összehasonlítás és az emlékezet.²⁹ A szövegtípusok rendszere egy nyitott hálózatot alkot, ahol a „példányok a séma rugalmasan újraalkotott változatai”.³⁰ A szövegtípusokra vonatkozó ismereteink származhatnak közvetlenül tapasztalt példányokból, a célzottan, informális vagy intézményes keretek közt szolgáltatott információkból – azaz a nyelvhasználók egymás közt közvetített magyarázatai és az oktatás is hozzájárulhat az eltérő szövegek ismérveinek elsajátításához.³¹ A szövegtípusok elkülönítését változók mentén valósíthatjuk meg, melyek skaláris jellegűek a kognitív nyelvészet diszkrét kategóriákat elutasító alapállásával összhangban.³²

A szöveg TOLCSVAI NAGY korai elképzelése alapján jellemezhető aszerint, hogy monológ, dialógus vagy polilógus, beszélt vagy írott, spontán vagy tervezett, a beszédpartnerek egy térben vannak-e jelen, illetve a konvencionális milyen fokú az adott szövegtípusnál.³³ Ezeket a különböző értékek felvételére képes változókat a szerző később maga is módosítja a szövegtipológia vonatkozásában, ennek ellenére e modell tárgyalása lényeges következtetésekre vezethet.

Az utolsóként említett szempont alkalmazhatósága egy hatékony szövegtipológiában megkérdőjelezhető. A konvencionális ugyanis

28 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv stilsztikája*, Bp, Tankönyvkiadó, 1996, 37.

29 Uo. 53.

30 Uő., *Topik és szövegtípus = Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Szerk.: TOLCSVAI NAGY, TÁTRAI Szilárd, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 41–48, 42.

31 TOLCSVAI NAGY, *Topik és szövegtípus...*, 42.

32 Uő., *A magyar nyelv stilsztikája*, 105.

33 Uo. 105–106.

nem kizárólag skaláris, hanem egyéni értelmezőktől függően is változékony tulajdonság, melyet egy használat alapú megközelítésmód nehezen illeszthet elméleti keretébe. Nincs ugyanis semmiféle objektív mérték, de még csak olyan szélső értékek sem, melyek univerzálisan alkalmazhatóak lennének egy adott nyelv és kultúra szövegtípusainak besorolására. A telefonos piackutatást végző ügyintézők alighanem hatékonyabban működtetik a formális telefonbeszélgetés sémáját, mint a piacon tevékenykedő kofák, s utóbbiak az alkudozás forgatókönyvét kisebb erőfeszítéssel követik megnyilatkozásaikkal, mint elsőként említett társaik. Ugyanígy feltételezhető, hogy az előző példa két foglalkozási csoportja kisebb valószínűséggel ismeri fel az eposz műfaji jellemzőit, mint egy irodalomtörténész. A konvencionalitás változója olyan hierarchiát feltételez a szövegtípusok hálózatáról, melyben egyes szövegek szigorúbb szabályok szerint szerveződnek, mint mások, ugyanakkor nem ad választ a hagyományozottság fogalmának történeti változására, illetve arra sem, hogy mit ismerünk el a konvenciót befolyásoló, az egyes szinteket megalkotó intézménynek. Amennyiben az irodalomtudomány által megkülönböztetésre került szövegtípusokat tekintjük magasabb konvencionalizáltsági szintűnek abból kiindulva, hogy ezeket konkrét, írott szabályok határozzák meg, azt feltételezzük, hogy pl. a párbeszédet szervező elvek íratlanságuk miatt kisebb presztízst képviselnek. Mindennapi tapasztalataink azonban azt sugallják, hogy a párbeszéd szabályait megsértő aktusok (közbevágás, nem megfelelő szóhasználat) azonnali szankciókat válthatnak ki, s így jelentőségük egyértelművé válik számunkra. Összefoglalva tehát elmondható, hogy a konvencionalizáltság az egyéni nyelvhasználók nyelvi horizontján belül igen változatos helyet foglalhat el, illetve sem a családi hasonlóság, sem más kategorizálási eljárás mentén nem alakíthatók ki olyan csomópontok, melyek adekvát nyílt kategóriákat jelentenének. A begyakorlottság azonban mindenképpen releváns szempont, s a modell más megfogalmazásban érvényesíteni is fogja.

Az egy térben való jelenlét a tér fogalmának árnyalását igényli pl. a virtuális kommunikáció esetében, de a skaláris jelleget hangsúlyozva mindenképpen működtethető szempont a bennfoglalások mértékének prognosztizálásához. Az írás és beszéd dichotómiája alapvető fizikai tapasztalat, s TOLCSVAI NAGY modelljének feltétlen erénye, hogy más jellemzőkkel egy szinten kerül említésre, s nem elsődlegesen osztályozó attribútumként. Így az újonnan megjelenő szövegtípusokkal kapcsolatos tapasztalatokkal is összhangba hozható, ugyanis az írásos kommunikáció ez esetben nem szükségszerűen emeli a tervezettség

szintjét, vagy a lexikonból való válogatás sokszínűségét, azaz nem tekinthető a szövegre lényegesen ható szempontnak.

TOLCSVAI NAGY *A magyar nyelv szövegtana* című munkájában már részben más változókat ajánl a szövegtipológiai megközelítés szempontjaiként. Ilyen a kifejtettség, illetve bennfoglalás mértéke, a nézőpont jelöltsége, a kommunikációs szinterek jellemzői, a szöveg értelemszerkezetének tipikus jellemzői, a szöveg általános szerkezetének szövegtípusra jellemző résztulajdonságai, valamint a stílus. Az itt ismertetett változók lényegi kiindulópontnak tekinthetők, bár a kommunikációs szinterek, az értelemszerkezet és az általános szerkezet jellemzői részben meghatározzák pl. a kifejtettséget, a nézőpont jelöltségét illetve a stílus egyes elemeit, így változóként azokkal egy szinten való szerepeltetése nem gazdaságos a szövegtipológia szempontjából. A stílus milyenségére szinte valamennyi korábbi szempont hatással van. E fogalom nem a szöveg egy olyan típusú jellemzőjét fedti le, mint pl. a nézőpont váltakozásának mechanizmusai, hanem egy, a szöveggel párhuzamosan létrejövő mentális reprezentációt jelöl, mely a szöveg formális jellemzőit bemeneti térként kezelve teremt kapcsolatot a résztvevők közt, a résztvevők és a helyzet közt, a résztvevők és a szöveg fizikai jellemzői közt, s a sor még folytatható.

TOLCSVAI NAGY 2006-os tanulmányában a szöveg műveleti szerkezetének szövegtipológiai változóit a már ismertetett szinteknek (mikro-, mezo- és makroszint) megfelelően a következőkben jelöli meg: szövegvilág és nézőpont, a figyelem irányítása, deixis, koreferencia, szövegtopik és szövegfókusz működtetése és megoszlása, a mellérendelés szerepe, fogalmi sémák szerepe, a tagmondatok szemantikai telítettségének mértéke.³⁴ A szövegtipológia problémájára részben, főleg formai vonatkozásokban választ adnak ezek a változók, a típusok konkrét leírásának elengedhetetlen eszköztárát jelentik, ugyanakkor a nyelvi produktum konceptualizációjának, a típus absztrakt szerkezetének leírásához más jellegű szempontok felvétele szükséges.

PETŐFI S. szövegosztályok rendszerének létrehozására tesz megközelítési javaslatokat, a kommunikációs paraméterek elsődleges szerepét hangsúlyozva.³⁵ A szövegosztályokat szerinte szövegfajták alkotják, melyek a kommunikáció változói által felvett értékek részhalmazai.³⁶ A szövegtípusok elkülönítésére véleménye szerint ezen

34 TOLCSVAI NAGY, *A szövegtipológia megalapozása...* 76–82.

35 PETŐFI S. JÁNOS, *A verbális szövegek (mint komplex jelek) szemiotikai-textológiai tipológiájának néhány aspektusa = Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Szerk.: TOLCSVAI NAGY Gábor, TÁTRAI Szilárd, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 13–17, 15.
36 Uo. 16.

szövegfajták paraméterei, illetve az ezeket funkcióval ellátó kommunikációs környezetek jellemzői használhatók.³⁷ A szöveg fizikai megnyilvánulásához kötődően négy csoportot különít el:

1. különféle makrokompozíciójú verbális szövegek általános szövegosztályai
2. a hagyományos formai és nyelvi-jelentéstani megformáltságú verbális szövegek általános szövegosztályai
3. a nem hagyományos formai és nyelvi-jelentéstani megformáltságú szövegek általános szövegosztályai
4. a különféle poétikai megformáltságú verbális szövegek általános szövegosztályai

A következő paramétercsoport a kommunikációs helyzetet jellemzőké, ezek alapján a következő általános szövegosztályokat különíti el a szerző:

1. az adó és vevő szöveghez való együttes viszonya alapján: mindennapi, tudományos, hivatalos, intézményekben végbemenő kommunikációs helyzetben létrehozott verbális szövegek általános szövegosztályai
2. az adó szöveghez való viszonya alapján a spontán és megtervezett verbális szövegek általános szövegosztályai
3. Az adó és vevő viszonya alapján a monologikus és dialogikus szövegek általános szövegosztályai
4. az adó és vevő csatornához való viszonya alapján beszélt és írott szövegek általános szövegosztályai

A kommunikációs környezetet leíró tulajdonságok, az utalási eljárások működtetésére alapozva a következő felosztásra jut:

1. a különféle (empirikusan megtapasztalható vagy fiktív) világdarabokra utaló verbális szövegek általános szövegosztályai
2. a kizárólag egynemű (leíró, elbeszélő, érvelő, stb.) verbális szövegek általános szövegosztályai
3. a különféle egynemű szövegrészek kombinálásával létrehozott nem egynemű verbális szövegek általános szövegosztályai

Az első felosztásnál mindenképpen szükség lenne a skalaritás hangsúlyozására, illetve a formai és nyelvi-jelentéstani jellegzetességekből adódó hagyományos, illetve nem hagyományos mivolt differenciálására, hiszen a modell ilyen megfogalmazásban nem teszi kezelhetővé pl. a hagyományos tartalmakat nem hagyományos formában megjelenítő szövegtípusokat, illetve a konvencionális szélső értékei közötti kontinuumon elhelyezkedő textusokat sem. A hagyományosság

37 PETŐFI S. János, *i.m.* 16..

kérdését továbbra is túlzottan szubjektív, az intézményi és személyi kereteket érdemben össze nem hangolható módon elválasztó szempontnak tartom, s így szövegtipológiai alkalmazását sem javaslom.

A második felosztás előnye, hogy hangsúlyozza a kommunikációs tényezők szerepét, s ezáltal ráirányítja a figyelmet a szöveg létrehozásának és feldolgozásának dinamikájára, ugyanakkor nem hangsúlyozza kellőképpen a befogadó hozzájárulását a szöveghez. Itt is hiányzik a kategóriák közti átjárhatóság lehetősége, ami valamennyi felosztás hiányosságait csökkenthetné. A vehikulum PETŐFI S. szempontrendszerében sem kap aránytalanul nagy szerepet.

Az utolsó osztályozási keret első csoportja nem tartható fenn releváns szempontként, hiszen minden szöveg utal valamilyen világdarabra, legyen az fizikailag tapasztalható avagy a fikció terméke – szövegtipológiai relevanciával e kérdésben az utalási eljárások alkalmazásának egyes típusokra jellemző szabályszerűségei bírhatnak. Az egynemű, és az egynemű szövegrészek kombinálásából létrehozott nem egynemű szövegtípusok említése nem olyan attribútumokra helyezi a hangsúlyt, melyek választ adhatnának a példaként is említett leíró vagy érvelő szövegek szerveződésére. Tulajdonképpen itt is okozatok megragadásáról beszélhetünk, mint részben a 2006-os TOLCSVAI NAGY tanulmány által a szöveg műveleti szerkezetének szövegtipológiai változóiként említett szempontok esetében is, ám fontos kiemelni, hogy utóbbi modell nem követel magának általános szövegtipológiai érvényt.

Az integrált szövegtipológiai modell bevezetése A dolgozatban alkalmazott szövegfogalom értelmezéséhez először szükséges ismertetni a blending folyamatát, avagy a fogalmi integrációt leíró modellt, mely FAUCONNIER és TURNER elképzelése arról, miként vetülhetnek ki a különféle tapasztalatokat összegző mentális terek, fogalmi „csomagok” egy új, emergens térbe, lehetővé téve ezzel összetett jelenségek értelmezését és működtetését.³⁸

Fauconnier és Turner fogalmi integrációs modellje – a blend

A *mentális tér* olyan kis mentális fogalmi csomag, mely gondolkodásunk és nyelvhasználatunk során jön létre az aktuális megértés és cselekvés céljával, állandó kapcsolatot tartva fenn más csomagokkal, kitéve a diskurzus általi módosításnak.³⁹ A mentális tereknek három típusát különbözteti meg a fogalmi integráció modellje, ezek egyike a *bemeneti tér*, mely szerepre bármely mentális tér alkalmas lehet – bemeneti térré válva a mentális terek interakcióba lépnek egymással a blending folyamatában, létrehozva ezzel a *blendet*, mely válogató ki-

vetítés során jön létre a bemeneti szerkezetekből.⁴⁰ A blendben olyan kapcsolódási formák is megjelenhetnek, melyet egyetlen bemeneti tér sem tartalmazott, s ezzel új minőséget hoz létre, illetve fenntartja a lehetőségét a bemeneti terek módosításának is.⁴¹ A létrehozott emergens szerkezet nem a bemeneti terek egyes elemeinek kiemelésével, átmásolásával jön létre, hanem különféle kognitív műveletek által, pl. elemek összeállításával, kiegészítéssel, kidolgozással, támaszkodva a konkrét tapasztalatokon túl ismert sémákra, mintákra.⁴² A harmadik típus, a *generikus tér* azokat az elemeket tartalmazza, melyek közősek a bemeneti terekben,⁴³ ezáltal biztosítja azt a kellően absztrakt, azaz különböző szituációkra kiterjeszhető alapot, mely dinamikussága mellett megfelelő stabilitást is biztosít a gondolkodásnak.

Az integrált szövegtipológiai modell szövegfogalmát a fogalmi integrációs elméleten alapulva fogalmazza meg, s tipológiai vonatkozásban is ezt a keretet alkalmazza. A szöveget a tipológiai változókként is értékelhető, összegezhető bemeneti terekből létrejövő emergens minőségnek tekinti, mely a blend mentális terében uralkodó dominanciaviszonyoknak megfelelően nyílt kategóriákba sorolódhat.

A kommunikáció folyamatát tárgyaló szerzők valamennyien meghatározzák azokat a tényezőket, változókat, melyeket a vizsgált szövegtípus elemzése során alkalmaznak. Ezek az elméletek ugyan nem a szövegtipológia mint rendszer megalkotására törekszenek, elemzésük azonban mindenképpen közelebb visz egy adekvát modellhez, hiszen a bemeneti terek a kommunikációs, szöveget befolyásoló tényezők összetett alakzatai.

Az egyik klasszikus elképzelés JAKOBSON nevéhez köthető,⁴⁴ aki hat eltérő tényezőt különböztet meg, s ezekhez funkciókat rendel egy dinamikus modellben, mely a szövegeket, illetve azok egységeit a dominánsan érvényesülő funkció szerint jellemzi. A feladóhoz mint kommunikációs tényezőhöz csatolja az emotív funkciót, melyet a beszélő üzenethez való viszonyának kifejezésre juttatójaként definiál.⁴⁵ A referenciális funkció teremt viszonyt a kontextus tényezője és a szöveg között,⁴⁶ míg a konatív funkció dominanciája esetén a szövegben

Kommunikációs
tényezők és
szövegtani
változók –
szakirodalmi
áttekintés

40 FAUCONNIER–TURNER, *i.m.* 133.

41 Uo. 134.

42 Uo. 144.

43 Uo. 137.

44 JAKOBSON, Roman, *Nyelvészet és poétika = Bevezetés az irodalomelméletbe*, szerk.: DOBOS István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999., 7–39.

45 Uo. 10.

46 Uo.

uralkodó tényező a címzett – ez valósul meg Jakobson szerint olyan üzeneteknél, melyek megszólítást vagy felszólítást tartalmaznak.⁴⁷ Bizonyos üzenetek azért fogalmazódnak meg, hogy magát a kommunikációs folyamatot megkezdjék, fenntartsák, befejezzék. Jakobsonnál ez fatikus funkcióként jelenik meg, s a kontaktus tényezőjének dominanciájához kötődik.⁴⁸ A kód tényezőjére irányuló kommunikáció metanyelvi funkciót tölt be ebben a rendszerben, míg az üzenet szerepét hangsúlyozó nyelvi produktum a poétikai funkció betöltésére alkalmas – „koncentráció a közleményre magáért a közleményért”.⁴⁹

A dominanciaviszonyok dinamikusságán túl e modell előnye, hogy hangsúlyozza a nyelvi produktum és a kommunikáció egyéb tényezőinek kapcsolódási viszonyait egyfajta funkcionális nézőpontból, ugyanakkor keveset mond arról, hogy az egyes tényezők közt milyen kölcsönhatások léphetnek életbe. JAKOBSON a funkciók elrendeződését hierarchikusnak tartja, ezt helyesebb úgy megfogalmazni, hogy a közleményben más-más kommunikációs tényező jellegzetességei emelkedhetnek ki a szövegben mint mentális térben. Az egyes funkciók dominanciájának érvényesüléséhez a befogadó oldalán szükséges a többi tényező megfelelő együttállása is, ezt szintén kevésbé hangsúlyozza ez a leírás.

HYMES a beszéd összetevőiről ír, tulajdonképpen a kommunikáció tényezőit véve számba: az üzenet formája, az üzenet tartalma, elrendezés, színhely, beszélő (feladó), címző, hallgató (felvevő, közönség), címzett, szándékok – kimenetek, szándékok – célok, kulcs, csatornák, beszédformák, az interakció normái, az értelmezési normák, műfajok.⁵⁰

HYMES értelmezésében a forma a mondás mikéntjét jelenti, mely az értelem részét képezheti.⁵¹ Ez egyébként rokonítható azzal a definícióval, melynek megfelelően TOLCSVAI NAGY a stílus fogalmát használja.⁵² A beszédformáknak négy eltérő típusát különbözteti meg ez a felosztás: nyelv, kód, változat, regiszter.⁵³ Ez a nyilvánvalóan szociolingvisztikai relevanciájú tényező más változók összjátékosaként is értelmezhető, pl. az elrendezés, a színhely, a forma, a résztvevők,

47 JAKOBSON, *i.m.* 11.

48 Uo. 11.

49 Uo. 11–12.

50 HYMES, Dell, *A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Szerk.: PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Budapest, Osiris, 1997, 458–495., 481–489.

51 Uo. 482.

52 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv stilisztikája*, illetve *A magyar nyelv szövegtana*

53 HYMES *i.m.* 487.

a normák különféle típusainak együttállása eredményezheti, hogy az adott beszédeseményben mely beszédforma érvényesül. A csatornákkal összevonva ezt a tényezőt a szerző az instrumentalitások fogalmát is bevezeti.⁵⁴

HYMES úgy véli, hogy elegendő a résztvevő mint „egyetemes dimenzió” felvétele, hiszen a beszélővel és hallgatóval működtetett diádikus modellek bizonyos szövegtípusoknál túl sok, másoknál viszont éppen ellenkezőleg, túl alacsony számú résztvevőt működtetnek, vagy nem a valódi résztvevőkre utalnak fogalomrendszerükkel.⁵⁵ A jakobsoni kontextus ebben a rendszerben az elrendezés és színhely tényezőire bomlik, melyek közül előbbi a beszédaktus idejére és helyére, az általánosan érzékelt fizikai körülményekre vonatkozik, míg utóbbit ennek pszichológiai formájaként, a kommunikáció mint alkalom kulturális meghatározottságaként értelmezi a szerző.⁵⁶

HYMES a konvenciót is működteti a beszéd vizsgálatánál, mégpedig a szándékok kategóriáján belül, melyet kimenetekre és célokra bont, s e szempont érvényét azzal magyarázza, hogy a nyelvi produktumot e változó mentén is jellemezhetjük az elvártság és a személyesség, helyzetiség értékeivel, esetleg az akaratlanság mozzanatával.⁵⁷ A konvencionalizáltság ebben az értelmezésben az egyediség kitételével érvényesül, meghatározott helyzetekre vonatkozóan, és nem általánosan határozza meg adott megnyilatkozási formákkal kapcsolatban, hogy mennyire begyakorlottak, hagyományosak. Az interakció és az értelmezés normái tekinthetők ebben a rendszerben az elvárhatóság egyedi vizsgálata objektív mértékének, amit HYMES a társadalmi struktúra elemzésével tart hozzáférhetőnek.⁵⁸ Ezen normák statikus formái a műfajok, melyek a tradícióban gyökereznek.⁵⁹

A kulcs tényezője lefedi pl. az érzelmek kifejezésére használt eszközöket, a stiláris jellemzőket, melyek utalnak az aktus lezajlásának módjára, s a külsőleg megnyilvánuló tartalommal ellentétbe kerülve képesek önmagukra irányítani a figyelmet, pl. a gúny esetében.⁶⁰

TOLCSVAI NAGY a nyelv szövegtani szempontból lényegi funkcióit a következőkben látja: kapcsolatlétesítés és fenntartás, közlés, megismerés, beszédaktus, meggyőzés, érzelmek kifejezés.⁶¹ A JAKOBSON által

54 HYMES *i.m.* 488.

55 Uo. 482.

56 Uo. 483.

57 Uo. 485.

58 HYMES *i.m.* 488.

59 Uo. 489.

60 Uo. 486.

61 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana*, 65.

alkalmazott mechanizmussal társítva ezeket HYMES differenciáltabb tényezőihez kísérletet tehetünk értelmezésükre.

A kapcsolatlétesítésre és fenntartásra irányuló nyelvi produktum egyértelműen a csatornát mint tényezőt profilálja a diskurzusban, az érzelmkifejezés mint funkció a beszélőt, feladót illetve címzőt pozicionálja a dominanciastruktúra súlyponti helyére. A közlés képes hasonló szerep betöltésére, de kiemelheti az elrendezést vagy a színhelyet is amellet, hogy a hallgatóban, felvevőben, közönségben vagy címzettben is generálhat változásokat, akár ennek céljával is megfogalmazódhat a közlő megnyilatkozás. A meggyőzést általában a közlemény és a hallgató, befogadó viszonylatában értelmezik. HYMES címzett fogalma árnyalja ezt a felállást, és a nyelvileg kifejezett, valamint a bennfoglalt információk a megnyilatkozót is lényegi dominanciával láthatják el a szöveg mentális terében. A beszédaktus AUSTIN elméletében lehet performatív megnyilatkozás, avagy performatívum, mely önmagában cselekvés értékű, nem pedig egy cselekvés leírásaként értelmezendő.⁶² AUSTIN különbséget tesz illokúciós és lokúciós aktus között, mely dichotómiában előbbi a „valami mondásakor végzett” cselekvés, míg utóbbi a mondást mint cselekvést jelöli, tartalomtól és kontextustól tulajdonképpen függetlenül, bármely nyelvi produktum létrehozására vonatkoztatva.⁶³ BEAUGRANDE és DRESSLER diskurzuscselekedetet említ, mely valamilyen változás előidézése egy adott helyzetben, a szöveg alkalmazásával.⁶⁴ HYMES rendszerében a beszédaktus a beszédesemény minimális alapegysége, mely utóbbi „a beszédhasználat szempontjából közvetlen szabályok vagy normák irányítása alá vonható”.⁶⁵ A közösségi beágyazottság és az értelmezés viszonya kapcsán érdemes megemlíteni LABOV és FANSHEL megállapítását, miszerint a cselekvés interpretációja kötelező érvényű is lehet, amennyiben a beszélőt a társadalom más tagjaitól is megkövetelhető elvárások kötik meg saját olvasatának kialakításában.⁶⁶

A megismerés funkciója sokkal univerzálisabb jellegű, mint a korábban említettek, amennyiben a már idézett kognitív nyelvészeti felfogás működtethetőségét elfogadjuk, azaz, hogy a nyelv a mentális megismerésrendszer része, azt kell feltételezni, hogy a megismerés

62 AUSTIN, John L., *Tettenért szavak = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Szerk.: PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Budapest, Osiris, 1997, 29–42, 31.

63 Uo. 37.

64 BEAUGRANDE–DRESSLER *i.m.* 168.

65 HYMES *i.m.* 480.

66 LABOV, William, FANSHEL, David, *Beszéltetési szabályok = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Szerk.: PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Budapest, Osiris, 1997, 395–435., 399.

egyfajta metafunkcióként valamennyi tényező viszonylatában hozható relevanciát.

Az előző fejezetben vázolt modellekből kirajzolódik, milyen tényezők, változók, funkciók segíthetik a nyelv, illetőleg a nyelvi produktum leírását. Ezekből egyes elemek mindenképpen átemelhetők az integrált szövegtipológiai modellbe, míg más tradicionális megközelítéseket megfelelő újragondolás után kell alkalmazni vagy elvetni, tényleges relevanciájuktól függően. Mindenekelőtt azt kell az egyes tényezők alkalmazhatóságának megítélésakor mérlegelni, hogy miként képezhet az adott változó mentális teret, hozzájárulhat-e mentális térként a szöveget létrehozó fogalmi integráció folyamatához, profilálódhat-e a bemeneti terek vegyületeként kialakuló blendben – azaz jelen van-e benne egy nyílt szövegkategoría, szövegtípus megteremtésének, pontosabban a megteremtésben való domináns részvételnek a potenciálja. Az integrált modell alapfogalmainak bevezetését kézenfekvő egy lehetséges változó elemzésével megalapozni.

Az integrált szövegtipológiai modell

A résztvevő tényezőjének dominanciára való hajlama mentális térként aligha kérdéses. A kommunikátorok egymásról alkotott fizikai és elmében reprezentált tapasztalata, a háttérinformációk és előfeltételezések, a következtetések és kivetítések mind hozzájárulhatnak a fogalmi integráció folyamatához, s túlsúlyba kerülve szövegtípusokat határozhatnak meg. A résztvevők egymás között kialakított, vagy önmagukra leosztott szerepviszonyai meghatározóak a kérdésben, hiszen – ahogy arra HYMES rámutat – e tényező igen sokrétűvé válhat bizonyos kommunikációs tevékenységek során. A beszélő nem mindig felelős a nyelvi produktum propozicionális tartalmáért, illetve a forgatókönyv⁶⁷ szerinti címzett nem mindig mutat azonosságot a valós címmel, a megértés műveletében hallgatóvá fokozódhat le. Az első esetben példaként említhető a kormányiszóvivői nyilatkozat, melynek feldolgozása közben a befogadó prototipikusan nem a ténylegesen beszélő személyből kiindulva alkotja meg a résztvevő tényezőjének mentális terét, hanem a közlő szerepének ismerete folytán aktiválódó tudáskeretben⁶⁸ leli fel a valós címzőt, ez esetben a kormányt, melyet

67 A forgatókönyv BEAUGRANDE–DRESSLER (2000) modelljében rögzített terv, mely a résztvevőket és a tőlük elvárható cselekedeteket határozza meg, s ez az egyedi szituációkra ható „presztízs” a gyakori használatból eredeztethető (BEAUGRANDE–DRESSLER *i.m.*, 128.). TOLCSVAI NAGY (2001) értelmezésében a „társadalmi cselekvések komplex összefüggéseinek egyedi emberi tudása és annak modellálása”. (TOLCSVAI NAGY Gábor, A magyar nyelv szövegtana, 44.)

68 A tudáskeret fogalma Tolcsvai Nagy (2001) szövegtani megközelítésében a központi fogalom köré rendeződő tudáselemeket jelöli, mely a szövegben kifejtésre nem

így bevonhat a fogalmi integrációba. Hasonló kivételösen megy keresztül a befogadó tényezője is a kampányidőszakban zajló politikai vitákban, ahol a forgatókönyv szerinti címzett (a vitapartner) nem fedi le valamennyi címzettet, hiszen ezeknek a diskurzusoknak a célja a hallgatóság meggyőzése, nem pedig az ellenfélé. A tudáskeret itt szerveződhet a kampány fogalma köré, mely egyértelműen a politikai szereplők és a választópolgárok között zajló kommunikációra vonatkozik. Ezek az elemek vegyülnek a nyilvános vita forgatókönyvének ténylegesen tapasztalható tényezőivel.

A forgatókönyv és a tudáskeret között végbemegy tehát a blending folyamata annak érdekében, hogy a kommunikációs helyzetnek legmegfelelőbb értelmezést nyerve a szöveg. Megfelelő értelmezésen érthető a szituációhoz mérten adekvát *szövegtér*, mely fogalmat e dolgozatban többé-kevésbé azon szövegtani összetevő megjelölésére fogom alkalmazni, amit TOLCSVAI NAGY szövegvilágnak nevez, s „funkcionális közegnek” tekint, melyben értelmi összefüggések jönnek létre a szöveg alkotója és befogadója számára⁶⁹, s amit a tér- és időkielölések, a résztvevőkhöz köthető szociális ismeretek, a beszédhelyzet tulajdonságai, a nyelvi és nem nyelvi cselekvések jellemeznék.⁷⁰ Annyiban módosítja ezt az elképzelést az integrált modell, hogy a szövegteret gestaltnak tekinti, azaz tényezők olyan egységének, mely alapszintű kategória, s így kisebb kognitív erőfeszítést jelent a befogadása, mint a tényezők elkülönült előfordulásaié egyenként.⁷¹ Azaz nem a változók által felvett értékek közti összefüggésrendszeren keresztül kialakult konfigurációként, hanem emergens jellegű mentális reprezentációként értelmezi a fogalmat, s így indokolt az új megnevezés alkalmazása.

A résztvevő változójára annyiban vissza kell térni, hogy milyen módon képes egy szövegtípust jellemezni, milyen szövegfajtákban tekinthető domináns szerepben lévő bemeneti térnek. Ez a tényező jellemezhető egyfelől a résztvevők számával, mely alapján nyilvánvalóan elkülöníthető a monológ, a dialógus és a polilógus. Ezt árnyalhatják a szerepviszonyok, a kommunikátorok közti hierarchia, a beszélők elmetevékenységének szerepe, és egyéb ezen tényezőkön belül elkülöníthető változók is. Akkor tekinthetjük a résztvevőt a szövegtípus alakító mentális terének, ha ezen viszonyok, jelenségek valamelyike a szö-

kerülő elemeket is képes a létrehozás és a megértés során működtetni. (TOLCSVAI NAGY, A magyar nyelv szövegtana, 43.) BEAUGRANDE–DRESSLER (2000) keretet említ szinte azonos definícióval. (BEAUGRANDE–DRESSLER *i.m.*, 127.)

69 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana*, 313.

70 Uo. 121.

71 LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, *Metaphors we live by*, Chicago, London, University of Chicago Press, 1980, 71.

vegtérben dominánsnak tekinthető. A példaként említett nyilvános politikai vitát a résztvevő tényezője mentén elkülöníthetjük az informális vitától, ugyanis előbbiben a résztvevői tényező kevésbé hangsúlyos szerepet tölt be, mint az ismert szituációból adódó tudáskeret, s így a blendből is utóbbi emelkedik ki, azaz a szövegfajta jellemzősekör az tekinthető centrális tulajdonságnak. A résztvevői szerepek profilálódnak az iskolai felelés szövegtípusában, a szövegtér más tényezőkre is kiterjeszti azt az alárendeltségi viszonyt, ami ekkor tanár és tanuló között megvalósul – a kérdés tartalma hatással van a válasz tartalmára, ez utóbbi szemantikai szinten alárendeltként jelenik meg épp úgy, mint megfogalmazója társadalmi viszonylatban. A résztvevő mint önálló tudatú entitás is profilálódhat, de a társadalom részeként való értelmezésben is magas aktivációs szintre kerülhet, előbbire a napló műfaja, utóbbira az önéletrajz hozható föl példának. A résztvevő figyelemirányulása, alkotó elmetevékenysége lehet a központi elem az irodalmi szövegek nyílt kategóriájának leírására alkalmazható változók közt. Nehezen találhatunk olyan szövegtípust, ahol ne lenne domináns helyzetben ez a változó. Főleg akkor, ha HYMES elméletéből kiindulva a beszélő-hallgató, alkotó-befogadó kettősséget absztraháljuk, s a címző-címzett viszonylatra is kiterjesztjük. Így ugyanis a figyelem nem kizárólag az interakció tényleges résztvevőire irányul, hanem azokra is, akik időben vagy térben elkülönülve vesznek részt a folyamatban. A szóvivői nyilatkozatnál a címző temporálisan különül el az interakciótól, de részt vesz abban a propozicionális tartalom megfogalmazójaként, az információ tényleges birtokosaként. A szóvivő szavait ténylegesen érzékelő újságírók, tévéstábok saját szerepüket kiterjesztik a legkülönbözőbb résztvevőkre, időben és térben, esetleg csak térben eltávolítva a nyelvi produktumot az elhangzás szituációjától. Ez a két különböző szövegtér (a konkrét elhangzás és a reprodukció) a megfigyelői elmében tulajdonképpen eggyé válik, hiszen tapasztalata csak az utóbbiról van, s az általa kidolgozásra kerülő integrált térben a szóvivő mint résztvevő önálló entitásként még kevésbé profilálódik – aktiváltsági szintje ezzel nagyobb mértékben áttevődik a hallgatóság által a tudáskeret alapján meghatározott címzőre.

A résztvevőiszerepkevesbéhangsúlyosatudományosleírószövegeknél, ezeket prototipikusan nem e változó mentén közelíti meg az elme.

A szöveg kifejezéssel e modellben a fizikailag észlelhető nyelvi produktumra utalok majd, a formai és ezekhez kapcsolódó szemantikai

jellemzőkre, azaz egy szimbolikus viszonyrendszerre,⁷² mely más tényezőkhöz hasonlóan hatással van a fogalmi integráció folyamatára, s mindenképpen kiemelendő, hogy nem csupán mentális térként résztvevője annak, hanem elindítója is az elméleti tevékenységnek, mely a szövegtér megalkotására irányul. A szöveget alkotó tényezők prototipikus helyzetben objektíven észlelhetők és összemérhetők, s részben megfeleltethetők azoknak a jellegzetességeknek, melyeket TOLCSVAI NAGY a szöveg szerkezeti és műveleti egységének szintjei alá sorolt. Ezt a tényezőt alapul véve tudunk utalni magára a nyelvi produktumra mint szerkezetre, ugyanakkor önmagában ritkán konceptualizálható, mivel a szövegtér tekinthető a valós tapasztalat elmében elérhető leképeződésének. Így némileg teoretikus kategóriának fogható föl, annak ellenére, hogy az egyik legkonkrétabb alappal rendelkezik a modellben alkalmazott tényezők közül.

A szöveg mikroszintjének nyelvtani formái a határozottság, a személyragok- és jelek használata, a névmások szerepeltetése, az egyeztetés működtetése.⁷³ Ahogy az már a modell korábbi (*Példák szöveg-tipológiai modellekre* c. fejezet) ismertetésében is szerepelt, ezen a szinten elemi egységek közti viszonyok és műveletek játszanak szerepet, ilyenek pl. a deixis és a koreferencia, melyek a korábban említett nyelvtani egységek szövegtani keretben való értelmezéséből kiindulva definiálhatók.⁷⁴

Mezoszinten a kiterjedtebb összefüggések jellemzők, több és adott esetben nagyobb egységek közt, melynek alapja jelentéstani és nyelvtani egyaránt lehet, bár kiemelkedik a szemantikai összetevő. Erre példa a topik és fókusz állandósága illetve váltakozása, a fogalmi sémák köré szerveződés, a mellérendelő kapcsolatok különböző típusai.⁷⁵ Mezoszintű nyelvtani formának tekinthető pl. a nézőpont grammatikai vetülete, az idő jelölése, a koreferenciális viszonyok grammatikalizált formái.⁷⁶

A következő szint tárgyalása előtt a topik és fókusz kérdésének tipológiai relevanciáját ki kell emelni. BEAUGRANDE és DRESSLER a szövegszerűség egyik ismérvének tartja a hírértéket, mely rokonítható a topik és a fókusz fogalmával, amennyiben előbbit az első típusú hírértékkel azonosítjuk, mely a szöveg feldolgozásában előrehaladva

72 IMRÉNYI András, *Az idealizáció határai a mondattani modellekben = Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Szerk.: TOLCSVAI NAGY, TÁTRAI, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 192–201, 197.

73 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana*, 163.

74 Uo. 173.

75 Uo. 84.

76 Uo. 243.

egyre elvárhatóbbá, megjósolhatóbbá váló elemeket jellemzi,⁷⁷ míg utóbbit a második és harmadik típusú hírértékre képezhetjük le ebben a modellben, melyeknél a valószínűség fokozata alacsonyabb.⁷⁸ Az első típusú hírértéket is kiterjeszthetjük a fókusz fogalmára, hiszen az elvárhatóság magas értéke ezt a tényezőt is jellemezheti, bár prototipikusan a topikhoz kapcsolódik. A topik és a fókusz műveleti szempontból közelíthető meg, míg a hírérték elsősorban a tudáskeret alapján, vagyis az elmében való reprezentáltság absztraktabb szintjén. Itt is kimutatható tehát az összefüggés az elvontság kontinuumának egymástól távol lévő értékei között, jóllehet egyik sem szélsőség.

A fentiekből adódóan a szövegtipológiában valamilyen formában alkalmazható és alkalmazandó tényezőnek kell tételezni az elvárhatósággal kapcsolatba hozható tulajdonságokat. Fontos leszögezni, hogy ez nem konvencionalizáltságot jelöl, hanem adott viszonyok között érvényesülő megjósolhatósági szintet, mely a tudáskereten és a forgatókönyvön alapul, nem pedig az egyedi szöveg értelmezéséhez túlságosan univerzális és eleve adottnak tételezett konvenció mibenlétén. A konvenciónak részét képezhetik tudáskeretek és forgatókönyvek, ugyanakkor a korábban már értelmezett okokból használata kerülendő egy ökonomikusságra törekvő szövegtipológiában. Az iménti szempontokból kiindulva az integrált szövegtipológiai modell BEAUGRANDE és DRESSLER hatására a *tartalmi stabilitás* változóját vezeti be. A tartalmi stabilitás változója profilálódhat pl. az anekdota, a vicc centrális előfordulásaiban, ahol az alkotó résztvevő célja a stabilitásra való reflexión, annak megbontásán keresztül valósul meg, de az irodalom szövegfajtái közül is sok kölcsönzi önnön szuggesztivitását a stabilitás változójának manipulálásából. A tartalmi stabilitás megnyilvánulhat tipikus, de nem radikálisan kötött mellérendelési formákban, melyek érvényesülése visszaveti e változó dominanciára való esélyét. A politikai vita műfajában a fordulók közti prototipikus ellentétes kapcsolások ellenben központi jellemzővé teszik a szövegfajta ilyen jellegű elvárhatóságát.

A makroszint TOLCSVAI NAGY szerint „szorosabb összefüggésben áll a szöveg szituációs és szövegbeli kapcsolataival”.⁷⁹ Az e dolgozatban felvázolásra kerülő modellbe a TOLCSVAI NAGY által említett jellemzési lehetőségek közül az általános szerkezetet emelném át a szöveg változójának árnyalására, hiszen ez felel meg az objektív mérhetőség körtelmének. Az általános szerkezet jelenti a szövegbeli összetevők és

77 BEAUGRANDE–DRESSLER *i.m.* 189.

78 Uo..

79 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana*, 310.

külső tényezők által alkotott elrendeződést, egy statikus rendszert, melybe kivetülnek a műveleti szerkezet fontos elemei, nagyobb egységekbe rendeződve.⁸⁰ A szerkezeti egységek viszonyt alakítanak ki egymás közt, tartalmi egységeket jelölnek, vagy utalnak a beszédhelyzetre.⁸¹ Ide köthető pl. a bekezdés vagy a párbeszéd esetén a forduló egysége, bár ezeknek mezoszinten való értelmezése is lényeges, főként a különböző hírértékű elemeket és a koherenciát kialakító egyéb összetevőket tekintve.

A bekezdést szemantikai vagy funkcionális egységbe szervezi valamilyen értelmi összetevő, melynek köszönhetően más bekezdésektől elkülönülten érzékelhető, de kapcsolat is létesül a szövegegységek között.⁸²

BORONKAI a forduló szerkezeti jellemzőit tárgyalva ezt az egységet a dialógus elemi összetevőjének tartja, mely egy beszélőtől származik, és értelmezhetősége az időben előtte és utána elhangzó fordulók függvénye.⁸³ A fordulónak a szerző reprezentációs és szerkezeti jellegű funkciót tulajdonít,⁸⁴ s az integrált modell alkalmazásával is hasonló eredményre juthatunk, az elmélet fogalomrendszerének megfelelően a funkcionálási szempont helyett a profiláltságra helyezve a hangsúlyt – természetesen azonban, hogy a szövegterekben uralkodó dominanciaviszonyok változatossága funkcionális különbségeket is produkál. A párbeszédben a szerkezet és a résztvevő mentális tere emelkedik ki a szövegtérből, lényegében a szövegtípus prototipikus megvalósulásának jellemzőit adva, a potenciális működtetési lehetőségeket is meghatározva ezzel. Ide kapcsolható TOLCSVAI NAGY álláspontja, aki a párbeszédet szövegszerkezeti és értelemszerkezeti formaként elsődlegesen a résztvevői tényezővel tartja jellemezhetőnek.⁸⁵ A beszédben szekvenciák különíthetők el, mely fogalom a két egymás után következő, összefüggő megnyilatkozás között létesített kapcsolatra utal.⁸⁶

Az általános szerkezet prototipikus egységeivel, a bekezdéssel és a fordulóval, pontosabban elrendeződési formáikkal kapcsolatban tett megállapítások magukban foglalják a megjósolhatóság tulajdonságát, azaz ezek a szerkezeti egységek is rendelkeznek különféle mértékű stabilitással. Ezt fejezi ki az integrált szövegtipológiai modellben a *szerkezeti stabilitás*, mely a forogatókönyvnek, sémának megfelelően

80 TOLCSVAI NAGY, *A szövegtipológia megalapozása...*, 85.

81 UŐ., *A magyar nyelv szövegtana*, 317.

82 UŐ., *A szövegtipológia megalapozása...*, 82. illetve *A magyar nyelv szövegtana*, 294.

83 BORONKAI DÓRA, *Bevezetés a társalgáselemzésbe*, Budapest, Ad Librum, 2009, 73.

84 Uo.

85 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana*, 299.

86 BORONKAI, *i.m.*, 91.

elkülönítheti egymástól az elvárásoknak megfelelő módon rendeződő, „konvencionális” szövegtípusokat a nem prototipikus szerveződési elven alapuló textusoktól. Az országgyűlési vita műfajának elvárhatósága pozitív irányban képviseli a szerkezeti stabilitás szélső értékét, amennyiben meghatározott sorrendben meghatározott terjedelmű szövegek hangzanak el, s történik utalás a szerkezetre fatikus elemekkel is, kiemelve azt ezzel a többi, integrációban részt vevő mentális tér közül. Egyes irodalmi szövegek hajlamosak e változó viszonyában negatív irányú szélsőségessegre, hiszen szerkezeti jellemzőik egészen esetlegesek lehetnek. Az informális párbeszédben is profilálódik az általános szerkezet, de más változók szerepe megnőhet az országgyűlési vitában tapasztaltakhoz képest, mivel sem jogi szankciók terhe alatti kötöttségek, sem teljes szabadság nem jellemzik ezt a típust. Voltaképpen nehéz olyan szövegtípust találni, ahol valamilyen mértékben ne emelkedne ki a szerkezeti stabilitás tényezője a szövegtérből, hiszen érzékszervileg felfogható, csekély kognitív erőfeszítéssel feldolgozható elemről van szó, s így az elme számára különösen alkalmas a kategorizálás megejtésére. Ez főleg írásos szövegeknél érvényesül, szóbeli nyelvi produktumoknál, mint az említett országgyűlési vita esetében is, a szerkezeti stabilitásra reflektáló szövegegységek (az országgyűlés elnökének instrukciói), illetve az előzetesen létrehozott írásos forrás okozza a tényező dominanciáját s így szövegtipológiai potenciálját.

A szerkezeti tényezőkre vonatkozóan tehát elmondható, hogy azok forma és jelentés összjátékában való megvalósulása alárendelhető a *szöveg* e modell értelmezésének megfelelő változójának, míg a mikro-, mezo- és makroszint egyéb tényezőit fel lehet bontani más tényezők között. A szöveg változójának dominanciára való hajlamáról még nem esett szó, így tényezői sorba vétele, pontosabban kiválogatása után erre is ki kell térni. A szöveg szimbolikus viszonyrendszerként, mint említettem, némileg teoretikus, hiszen szinte azonnali transzformáción megy át a létrehozás és értelmezés folyamatában. A vizsgálati célokból alkalmazott, eredeti körülményeitől részben semlegesített, esetleg valamilyen kutatási céllal mesterségesen létrehozott szövegek képviselhetik az e tényezőt profiláló szövegtípust. Ide sorolhatjuk a beszélt nyelvi szövegek szabványoknak eleget tevő átiratait, melyek szerkezeti stabilitásuk központiságában is eltérnek a mintául szolgáló szövegtől.

A *szövegesemény* változója lényegében a lehatároltságot centrális tulajdonságként birtokló lokúciós aktusnak, illetve a szöveg testének feleltethető meg. Ezzel a változóval alakul ki a *szövegtér-szövegesemény* hármasság, mely ugyanazon produktumnak a részt-

vevők általi fizikai percepcióját és mentális leképezését, valamint a térben és/vagy időben lehatárolt, érzékszervek segítségével elkülöníthető egység mivoltát különbözteti meg. A korábban ismertetett szövegfelfogásokat az integrált szövegtipológiai modell nem működtetheti, hiszen mind a forma és az abból részben adódó, szemantikai oldallal kiegészülő szimbolikus viszonyrendszer, mind a beszédaktus fizikai jellemzői, illetve a szövegtest profilálódhat a szövegtérben, s ennek a lehetőségnek a szövegtipológiai kihasználását az egy fogalomban való ötvözés gátolná. A szövegesemény változója a centrális tulajdonsága a címnek mint minimális szövegnek, mely önmagában állva a denotátum szerepében lévő szövegre mint lehatárolt egységre, azaz szövegeseményre utal abban az esetben, ha a befogadó nem rendelkezik a tartalom ismeretével. TOLCSVAI NAGY ezt a jelenséget a cím metatextuális funkciójaként írja le, mely deiktikusan és metonomikusan érvényesül, azaz rámutat a szövegre, illetve képviseli azt.⁸⁷ A kritika, recenzió szintén lényegében egy szövegeseményt tematizál, így az ugyan nem domináns, de centrális változónak tekinthető a műfaj tipologizálásakor.

A már említett, de értelmezésre nem került *tartalom* változóját a szöveg tényezőjéből kiindulva érdemes bevezetni. A szöveget mint szimbolikus viszonyrendszert definiáltuk, mely grammatikai és szemantikai tényezőket integrál a kidolgozás és a megértés folyamatában, ám ezeket a befejezettség vagy kimondottság körülménye miatt elválaszthatatlannak kell tekintenünk, bár a szemantikai oldalon változásra képesnek. Ugyanakkor létezik egy olyan mentális tér a szövegtér integrációjának folyamatában, mely kizárólag a jelentéstani vonatkozásokat összegzi. Ezt a teret nevezhetjük tartalomnak, melyet BEAUGRANDE és DRESSLER úgy határoz meg, mint egy rendezett halmazt, mely „az adott mintában lévő kognitív elemek elérésével és aktivizálásával kapcsolatos hipotéziseket” foglalja magában.⁸⁸ Tulajdonképpen a szövegben jelen lévő szemantikai potenciál, melynek reprodukciójára akár más formai jellemzőkkel is törekedhetnek a résztvevők. A szöveghez hasonlóan ez is a teoretikusság irányába mozduló változó, hiszen felmerülhet a kérdés, hogy a tartalom nem csupán olvasatokban létezik-e, s ha létmódját ez jellemzi, úgy alkalmazható-e egy magát gazdaságosságra törekvőnek tételező modellben. A szemantikai potenciál prototipikusan akkor emelkedhet ki a szövegtérből, ha értelmezési lehetőségeit végletesen leszűkíti, vagy végletesen kitágítja, s ezzel magára irányítja a résztvevői figyelmet.

Előbbire példa a törvénytörvény, míg az olvasat szabadsága az irodalmi szöveg centrális tulajdonsága. Bár GRICE nem szövegtipológiai céllal alkotta meg maximáit, de az általa megfogalmazott együttműködési alapelvekre épülő kommunikációs elmélet a tartalom szempontjából igen lényeges tulajdonságokra világíthat rá.⁸⁹ A szemantikai potenciál imént leírt korlátozásához köthető a mennyiség kategóriája, mely alá két maximát rendel a szerző.⁹⁰

A kommunikációhoz való hozzájárulásod legyen az igényeknek megfelelő mértékben informatív!

Ne legyen a szükségesnél informatívabb a kommunikációhoz való hozzájárulásod!

A maximák prototípusok, elvárt rendszerek létét feltételezik azáltal, hogy kiemelik a szélső értékek felé tendálást mint a nyelvi produktum létrehozásakor elkövethető hibát. A „hiba” a tartalom alapértelmezésétől való eltérésre utal, mely profilálttá s így szövegtípust meghatározóvá teheti ezt a bemeneti teret. Mennyiségi és minőségi tényezők is említhetők itt, hiszen az informatív mivolt megítélésében mind a redundancia, mind a kimondható, leírható elemek határozottsága fontos szempont. A rendőrségi szövegnyilatkozatának szövegterében a tartalmi tényező azáltal profilálódik, hogy az információk mennyisége és minősége is szigorú elvárásokhoz igazodik. Az értelmezést szélsőségesen le kell szűkítenie ennek a szövegtípusnak, egyes tartalmi elemek közlése így redundáns lehet, ugyanakkor más jelentéstani egységeket tilos szerepeltetnie a nyelvi produktumban.

A következő maximák a módhoz köthetők – itt egy fő elvet fogalmaz meg a szerző, valamint négy, tulajdonképpen ezt kidolgozó kitélt.⁹¹

*Légy áttekinthető!

Kerüld a homályos kifejezéseket!

Kerüld a kétértelműségeket!

Légy tömör!

Légy fegyelmezett!

Ezek a maximák vonatkoznak egyfelől a redundanciára, s lényegében a mennyiség fogalmát vegyítik a módéval, másfelől a szerteágazó szemantikai potenciállal rendelkező kifejezési módokra irányulnak, melyek az absztrakció magasabb szintjén állnak, szemben azokkal a szavakkal, viszonyokkal, melyek egyértelmű kapcsolatot képesek

89 GRICE, Paul, *Logic and Conversation* = Cole, Peter, Morgan, Jerry L., *Syntax and Semantics, Vol. 3: Speech Act*, New York, Academic Press, 1975, 41–58

90 Uo. 45.

91 Uo. 46.

létesíteni denotátumukkal. Ha egy szövegben sok elvont fogalmat találunk, az a szövegtér domináns jellemzőjévé teheti a tartalmat, s ugyanezt tapasztalhatjuk fordított helyzetben is – előbbire példa lehet a filozófiai esszé, míg utóbbira egy használati utasítás.

A következő kategória a minőség, amit általánosságban az igazság kritériumával jellemez GRICE.⁹² Ez alá sorolódik a következő két maxima:

Ne mondj olyat, amit hamisnak hiszel!

Ne mondj olyat, amit nem tudsz alátámasztani megfelelő bizonyítékkal!

A tartalom az igazságfeltételek érvényesülésének problémáján keresztül is képes kiemelkedő bemeneti térré válni. E változója által felvett érték mint központi jellemző alapján jellemezhető pl. a bíróság előtti tanúvallomás, vagy a dolgozatban később részletesen elemzésre kerülő fórumok hozzászólásai, melyek az igazság fogalmát nem 'a valóság-nak való megfelelés' prototipikus értelmezésében érvényesítik, hanem az egyes felhasználók által képviselt értékrendszerben, melyet azok szövegeik által alkotnak meg.

GRICE negyedik s egyben legkevésbé kifejtett kategóriája a viszony, mellyel kapcsolatban egyetlen elvárást fogalmaz meg:

Légy releváns!

Ezt a tényezőt a tartalom változóján túl a stabilitás változójához is köthetjük, hiszen a relevancia szoros összefüggésben működik az elvárhatóság tulajdonságával. Profilált jellemzője lehet a szövegnek a tartalom, ha a jelentéstani síkon megvalósuló viszonyrendszert, az elemek egymáshoz képesti relevanciáját mint központi jellemzőt birtokolja, azaz az újrareprezentálása megvalósítható a minőségi feltételek minimális módosításával. A prototipikus leíró szövegek mindenképpen ide tartoznak, hiszen tartalmuk az interpretációnak megfelelően újrafogalmazható, és a reprodukció képes valamennyi igazságfeltétel átemelésére. Ellentétes esete a tartalmi szempont kiemelkedésének a hangzás szimbolikájára összpontosító, s ezzel pl. a helyzetdalnál magasabb absztraháltsági szintű jelentéspotenciállal bíró versek esete, melyeknél az újrafogalmazásban a minőségi ismertetőjegyek módosulása az eredeti identitás teljes elvesztését idézheti elő, s csak önmagukkal képesek hasonló olvasatok kiváltására. Az irodalom szövegeinél a tartalom kiemelkedhet a relevancia szélsőségesen alacsony értéke miatt, ugyanakkor feltételezhető, hogy a résztvevő tényezőjével való fogalmi integrációja kiemelkedően fontos, és domináns viszonyt

alakít ki a blendben. Ezt a domináns viszonyt tarthatjuk tulajdonképpen az olvasatnak. Ilyen esetben a résztvevő tényezőjének központi szerepéhez kapcsolódik a minimális veszteséggel reprezentálható tartalom hiánya, mely tulajdonképpen nem a tartalom leépítésének, sokkal inkább az olvasatba való transzformációnak köszönhető. Az olvasat tehát a modell értelmezésében a tartalom egy emergens formája.

A lírai szövegtípusok tulajdonságainak más elrendeződése is lehetséges. Az imént vázolt modell egy, a résztvevő és tartalom mentális tere közt létesülő elsődleges viszonyt feltételez az integrált térben. Elképzelhető azonban, hogy a szöveg teoretikus, szinte érzékelhetetlennek tételezett változója profilálódik az irodalom egyes szövegfajtáiban, hiszen a tartalom hiánya azt eredményezheti, hogy a szimbolikus viszonyrendszer kapja meg dominanciáját. Ennek véleményem szerint ellentmond, hogy a verseket is képesek vagyunk egységes szövegtérként hatékonyan reprezentálni az elménkben, azaz rögtön olvassá alakítjuk, s így ugyan a szövegtest folyamatos érzékelése közben időszakosan profilálódhat a szöveg tényezője, az információ elraktározása során, amennyiben az nem a szöveg pontos megtanulásának céljával zajlik, a szövegtérben nem a szöveget mint formai és szemantikai struktúrát, hanem ennek a saját értelmezés – azaz a résztvevői bemeneti tér – által alakított olvasatát, két bemeneti tér kapcsolatát profilálja az elme. Biztos választ erre a kérdésre csak a befogadói viselkedés vizsgálata adhatna épp úgy mint a modell valamennyi megállapítására, de hipotetikusán működtethetőbbnek tűnik a résztvevő és tartalom viszonyának kiemelkedése.

Részlegesen már számos alkalommal említésre került a szövegek szituációhoz, beszédhelyzethez, kontextushoz való kötöttsége. NÁNAY a mondatok igazságértéke forrásának tekinti a kontextust.⁹³ Az összeköttetés indexikusokon keresztül valósul meg, melyek a különböző kontextusokban más-más elemet képesek aktiválni, s így értelmezésükkor ennek mibenléte alapvető szempont.⁹⁴ Kiterjesztve az értelmezést elmondhatjuk, hogy a nyelvi produktum is képes indexikusként működni abban a közegben, melyben megalkották, ugyanakkor áthelyezhetősége, illetve az igazságérték megállapíthatóságának kérdése, szövegtípusonként változó szerepe folytán az ilyen jellegű kapcsolatot is egy változónak kell tekintenünk. A helyzetszerűség BEAUGRANDE és DRESSLER modelljében a szövegszerűség egyik ismérve, s mint

93 NÁNAY Bence, *Esszenciális indexikusok és a kiértékelés kontextusa = Szöveg és típus : Szövegtipológiai tanulmányok*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2006, 220–230, 224.

94 Uo. 220.

ilyen „azon tényezők összefoglaló megnevezése, amelyek a szöveget relevánssá teszik egy fennálló vagy kikövetkeztethető előfordulási helyzet szempontjából”,⁹⁵ azaz lényegében minden szöveg lényegi összetevőjeként jelölik ki a helyzetet. TOLCSVAI NAGY a szöveg közegeként összesíti a beszédhelyzetet, a nyelvi produkció előtt, után és közben végbemenő cselekvést, valamint az előzetes tudást.⁹⁶ HYMES az elrendezés és színhely fogalmát vezeti be korábban ismertetett modelljében, ezek közül az első a beszédaktus helyére és idejére, általános fizikai körülményeire vonatkozik, míg a második ennek pszichológiai vetületét, kulturális értelmezését adja.⁹⁷ A szöveg közege, a forgatókönyv, a tudáskeret, a kikövetkeztetett előfordulási helyzet és a színhely fogalma rokonítható egymással, az elrendezés pedig a fennálló előfordulási helyzethez hasonlít. Két további változót kell tehát megállapítani ezeknek a csoportoknak megfelelően.

A külvilág a szövegteret létrehozó elmetevékenység során is körülveszi a résztvevőket. Képes bekerülni a szöveg szimbolikus viszonyrendszerébe, mind szemantikai, mind formai értelemben – a helyszín megjelenhet bennfoglalásos módon, deixisen keresztül (pl. *ott*), de kifejtett összetevője is lehet a szövegnek (pl. *parlamentben*), formális szempontból pedig az igeidő-egyeztetések alkalmasak a szövegtér integrációs folyamatát ténylegesen körülvevő, vagy csupán az elmében reprezentálódó viszonylatok beemelésére. A szövegteret összességében is képes befolyásolni ez a tényező, melyet a *helyzet* változójaként alkalmaz az integrált szövegtipológiai modell. Ez a mentális tér az események lefolyását kísérő térbeli elrendeződést, a temporális viszonyokat, a közös tapasztalati keretet vegyíti, melyekből adott esetben levezethetők a szöveg bizonyos elemei és szerveződési módjai, a stabilitás szerkezeti és tartalmi jellemzői, azaz sok változóra, bemeneti térre képes hatást gyakorolni. A helyzet centrális jellemzője a beszélt nyelvi társalgásnak, mely bennfoglalásokkal élhet a szövegben, amiket a szövegtérben a hely és idő mint mentális terek, összefoglalóan a helyzet tartománya képes biztosítani az integráció folyamatában. Az írott szövegeknél prototipikusan nagyobb súlyt kap a tartalom tényezője, mert a kifejtettségnek köszönhetően a helyzet kiegészítő funkciója nem indokolt.

A fejezet elején a nyilvános politikai vita kapcsán már felmerült a forgatókönyv és tudáskeret közti integrációs folyamat. A színhely, mint az interakció pszichológiai elrendeződése, lényegében a közös-

95 BEAUGRANDE–DRESSLER *i.m.* 211.

96 TOLCSVAI NAGY, *A magyar nyelv szövegtana*, 62.

97 HYMES *i.m.* 483.

ségi szinten hagyományozott forgatókönyvre vonatkozik, melynek azonban nem konvencionális jellege, hanem a hozzá kapcsolódó tapasztalatok kölcsönöznek presztízst, s így sokak elméjében létrejön egy sematikus reprezentáció, mely szövegtípustól függően valamilyen mértékben dominánssá válhat. A konvencionalizáltságtól annyiban is megkülönböztetendő a forgatókönyv értelmezése, hogy előbbi kizárólag közösségi szintű megegyezésben létezik, míg a forgatókönyv bizonyos esetekben a szövegben is hagy nyomot – ilyennek tekinthetők a forgatókönyv fenntartására irányuló fatikus elemek, a funkciójukat kizárólag a forgatókönyv fenntartásában megfelelő egységek. A tér- és időbeli viszonyok kifejtettségének analógiájára itt is megállapítható, hogy egyes szövegtípusok tartalmas elemeket szövevényes viszonyrendszerben alkalmaznak, s így nem feltétlenül igénylik a tudáskeletből vagy forgatókönyvből való kiegészülést, míg másoknál ezek feltétlenül profilált mentális tereket jelentenek. A kérdéses tényezőket az integrált szövegtipológiai modell a *situáció* változójában egyesíti. A *situáció* a már többször említett politikai kampányban centrális jellemző, hiszen a metonimikus jelleg, azaz, hogy a párt mint absztrakt entitás a politikusok, választók által részekben, de egészként reprezentálódik, olyan szövegi sajátosságokat és résztvevői viszonyokat teremt, melyeket az elme nehezen értelmezhetne a *situáció* mentális tere nélkül. A *situáció* kialakíthat integrációs kapcsolatot a stabilitás formai és tartalmi változójával, a résztvevő tényezőjével, ilyenkor együttes dominanciájuk figyelhető meg. A résztvevő és a *situáció* együttes kiemelkedése jellemzi pl. a vita szövegterét, mely előbbitől a célokat és szándékokat, utóbbitól a szerkezeti és stratégiai jellemzőket kölcsönözheti. A forgatókönyvet a résztvevőkben egymásról kialakult mentális képpel vegyítve egy, a diskurzusban működtetett belső modell jöhet létre a kommunikáló felekben, mely integrált térként képes működni a további fogalmi integrációban.

A beszédaktusként is értelmezhető szövegterekben szintén centrális elem a *situáció*. FAUCONNIER és TURNER elméletének része az integrált tér visszahatása a bemeneti terekre, ez megfeleltethető a beszédaktus fogalmának, így a *cselekvés* tényezőjének dominanciája egy szövegben lényegében egy integrációs mozzanat kiemelkedését jelöli. A végrendelet szövegtípusa pl. a helyzet változójára való szövegtéri visszahatást profilálja.

A stílus fogalma szintén levezethető az integrációs modell működéséből. Ezt a jelenséget e keretben a bemeneti terek és a szöveg szimbolikus egységei közt zajló blending eredményének tekinthetjük. A helyzet változója pl. meghatározhatja, hogy adott szemantikai moz-

zanathoz milyen formai tényezőt társítson a szöveg létrehozója, azaz lényegében a szóhasználat stilisztikai vonatkozása is a blendingből eredeztethető. A résztvevő mentális tere is nyomot hagyhat a szimbolikus viszonyokon, hiszen az önmagát a partner szövegbefogadásakor használatba vett bemeneti térként manipulálni akaró megnyilatkozó ezen a fogalmi integrációs folyamaton keresztül nyilváníthatja ki vélt vagy valós személyiség-tartalmait. A stílus szövegtipológiai tényezőjének működése hasonló a tartalmi és szerkezeti stabilitás érvényesüléséhez, szimbolikus stabilitásnak is nevezhetnénk, hiszen magas és alacsony elvárhatóságú elemek, szerkezetek közötti válogatás eredményeként jön létre. Különböző bemeneti terekből adódhat a választás motivációja, melyeket tapasztalatai alapján a befogadó képes azonosítani. Általános jelenség, hogy a blendben dominánsként megjelenő bemeneti tér vesz részt a stílus kialakításának fogalmi integrációjában, így a stílus prototipikusan centrális jellemzője a szövegtípusnak.

A *csatorna* megkerülhetetlen tényező az észlelés könnyedsége miatt, a szövegtipológiának kétségkívül a legobjektívebben megfigyelhető tényezője. Ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy az e változó tekintetében azonos értékek más tulajdonságokban lényeges eltéréseket mutathatnak. Az integrált szövegtipológiai modell jelentőségéhez mérten képes működtetni a csatorna bemeneti terét, azt csak akkor emeli ki, mikor az integrációs folyamatot dominánsan befolyásolja. A csatorna tényezője az írott-beszélt dichotómián túl magában foglalja a közvetítés eszközeit is (pl. telefon, számítógép, papír), hiszen annak megállapítása, hogy látás vagy hallás útján végezzük a szöveg létrehozását és feldolgozását, nem minden esetben képes a csatornát profiláló szövegtípusokat kimerítően jellemezni. Az internetes szövegtípusok prototipikus példák a csatorna dominanciájára, hiszen a számítógép eszközében rejlő technikai lehetőségek által meghatározott mentális tér szinte valamennyi egyéb bemeneti teret módosítani képes saját viszonyainak megfelelően.

Példa az integrált szövegtipológiai modell alkalmazására – az internetes fórumok szövegeinek elemzése

Az internetes fórum olyan publikációs felületet jelöl, melyen választott néven tehetik közzé szövegeiket a kommunikációs folyamat résztvevői, változatos tartalmak köré szervezve.

A fórum mint weboldal az elvárásoknak megfelelően esztétikus megjelenítéssel, különféle címekkel témakörökre, résztémákra tagolhatja tartalmait – az index.hu⁹⁸ oldalán a hierarchia explikáltan van

⁹⁸ A példák minden esetben erről a weboldalról származnak. A szövegeket az eredeti helyesírással, az eredeti tördeléssel közlöm. Az idézett szövegek nem egy szigorúan lehatárolt korpuszból származnak, hanem a fórumszövegek vizsgálata során

jelen egy fórum megnyitásakor. A *Folytatásos netregény* topikot megnyitva a következő tematikus láncot találjuk közvetlenül a cím fölött: *Fórum » Általános társalgási fórumcsoport » A Törzsasztal*. A topikokra utaló elnevezések esetlegeseek, a topiknyitó egyéni leleményei mellett egészen prototipikus témajelölő egységek is lehetnek. Előbbire példa a *Cukrosbacs* *lettem...* címmel jelölt topik, melynek kezdő, s így témajelölő bejegyzése a fórumozó frissen diagnosztizált cukorbetegsége köré szerveződik. Ezzel szemben a *Szemüveg* cím által keltett elvárásnak a hozzá tartozó topiknyitó bejegyzés messzemenően megfelel. A topik témáját a címen és az első, prototipikusan a topikot létrehozó személy által fogalmazott hozzászóláson kívül behatárolhatja a topikleírás, mely az index.hu fórumain a topikcím alatti linkről érhető el. Nem minden topikgazda ír ilyen szöveget. A *Porszívó* és az *Ötvenen túlia* *társasága* topikok nem rendelkeznek ilyen leírással, témájukat egyrészt meghatározza a tematikus hierarchiában elfoglalt pozíció, amit a tematikus lánc fejez ki, másrészt mindkét topikban a kezdeti bejegyzés az, ami körvonalazza a topikot nyitó személy elvárásait a hozzászólások felé. Vannak azonban olyan topiknyitók is, akik élnek a topikleírás adta lehetőséggel:

(1a) Sanyooo vagyok és ez az én topicom! De megosztom veletek! :)
OFF-olhattok is, ez itt úgylis ON! :)))

(1b) Képek, videók. Lehet vicces, szomorú, szívszorító, csak legyen döbbenetes! Egyetlen szabály: sokkoló vagy megrendítő képeket csakis linkkel, rövid leírással, hadd döntse el mindenki maga, hogy megnézi-e!

Az (1a) példa a *Sanyooo mosógépszerelő OFF topicja* :) című topikhoz tartozik, az (1b) pedig a *Döbbenetes!* topikhoz. Előbbinél szemmel látható a *sanyooo* nicknevet használó topiknyitó önreprezentációra való igénye, ami motiválhatta a leírás elkészítésében is. Az, hogy tartalomra vonatkozó elvárások itt nem léteznek, arra utal, hogy a felhasználó kötetlen beszélgetés kialakítására ösztönzi a többi fórumozót, mely diskurzus így a chat szövegtípusához fog közelíteni, szemben a szigorú tartalmi megkötésekkel bíró tematikus fórummal.

A fórum felhasználói prototipikusan két különböző forgatókönyvet tudnak működtetni, és ezek valamennyi itt tapasztalható szövegtípusra hatást gyakorolnak. A társalgási topik (fórumos regiszterben *off-topik*) jellemzően több bennfoglalással él, a felhasználók sok eset-

fellett, leginkább megfelelőnek tartott illusztrációk, melyek az alkalmazás megállapításainak könnyebb megértését célozzák.

ben már ismerik egymás szövegeit, s ezáltal tulajdonképpen egymást. A topikleírás ezeknél a topikoknál általában hiányzik, hiszen a későbbi hozzászólásokra vonatkozóan itt nincs lényegi tartalmi elvárás, ami indokolatlanná teszi ennek a szövegtérnek a profilálását, illetve a cselekvés mint visszahatás dominanciáját is. Az (1a) példa tehát nem tekinthető prototipikusnak, valószínűleg egy korábbi társalgásra való reflexióként értelmezhető, bár ez ennél a szövegtípusnál nem felderíthető, előzmény-következmény típusú kapcsolódások jelzésére technikailag csak a hozzászólásoknál van lehetőség. A *rali kocsmája* topik leírása alátámaszthatja az iménti feltételezést:

(2a) Az eredeti *kocsmá topik*, ami rali hajdani törzshelye volt, és amit meg is hagyunk olyannak, amilyenek Ő is kedvelte

A (2a) topikleírás sok bennfoglalással él, ami a szituáció bemeneti tereit profilálja. Az első hozzászólók által láthatóan ismertek az előzmények, konkretizáló megjegyzések többnyire nem fordulnak elő, de az egyik hozzászólás a körülményeket nem ismerő olvasónak is megvilágítja a szituáció központi elemét:

(3a) Kegyelettel emlékezve lépem át a kocsmá küszöbét, egy rali által készített fotóval tisztelegve az emléke előtt. Remélem látod rali koma onnan az égi ivóból, hogy újra él a kocsmád, régi fényében tündökölve.....

A prototipikus kezdő hozzászólás a társalgási topikokban kifejti, hogy a hozzászólások felé a topikgazda nem támaszt tartalmi elvárást. A *Pletyikklub érdeklődőknek* című fórum a következő hozzászólással nyit:

(4a) Halihó mindenkinek!
Gyertek ide és beszéljünk meg a minket érdeklő dolgokat.
Szeretném megtudni, hogy a messzi Genfben is esik-e az eső, úgy mint itt Budapesten?
Azután érdekelne, hogy ki milyen sütit sütött a hévégén?
Nerdy

A kezdő hozzászólás szövegterében a közösség és a topik „off” jellege profilálódik részben direkt módon, a ’minket érdeklő dolgok’ közösséget és definiálatlan tartalmat vegyítő fogalmával, részben pedig indirekten, a kérdés beszédaktusával, ami két összefüggés nélküli tartalmi szálon kívánja megindítani a topik működését.

Összefoglalva az eddigi példák tanulságait, a társalgási topik topikleírásának szövegtípusával kapcsolatban a következő állapítható meg: a szövegtípus centrális jellemzője a tartalom és a szituáció, s a szintén

dominánsnak tekinthető résztvevő mentális teréből a közösség emelkedhet ki. A kezdő hozzászólás jellemzően előforduló szövegtér ettől annyiban tér el, hogy a cselekvés tényezője a tartalmat is hatókörébe vonva erősen aktivált lehet benne. A szituációnál a résztvevő közösségeként való profilálódása az egész szövegtér viszonylatában kiemelkedővé válhat.

A *Döbbenetes!* című tematikus topiknál a tartalmilag instabil cím az, ami indokolhatta a topikleírás elkészítését, illetve ez esetben a létező megkötés is motiválja a szöveg létrehozását. A kezdeti bejegyzés ennél a topiknál a következő:

(5a) Üdvözlök minden kedves leendő topiklakót!
Ha böngészés közben érdekes képre/videóra akadtok, és szeretnétek másnak is megmutatni, akkor ide vele! Természetesen a kép- és linkfeltöltés mellett beszélgethetünk is. :)
Az egyetlen szabályt pedig igyekezzetek betartani!
Köszönöm!
Egy kis *ízeltő*, hogy mire is gondolok.

A két, azonos topikra vonatkozóan meghatározott tematikus elvárás szövegei, (1b, 5a) a topikleírásban és a hozzászólásban láthatóan más szövegtér létrehozására irányulnak. Míg előbbinél a tartalom emelkedik ki, utóbbinál a résztvevői bemeneti tér is erősen aktivált lesz. Bár mindkét szöveg tartalmas szóelemeket használ, értelmezésükhöz a helyzet és a csatorna ismerete is elengedhetetlen, hiszen a web 2.0 mint tér és eszköz technikai lehetőségeinek az ismeretét feltételezi a szöveg létrehozója, ezzel kapcsolatban bennfoglalásokkal él. A topikleírásban a link bemásolásának mozzanata teljes mértékben hiányzik, a hozzászólás említi ugyan a feltöltés aktusát, azonban ez esetben a mondat fókuszában a *beszélgetés* mint új elem profilálódik. Lényeges eltérés, hogy a topikleírás nélkülözi a feladó személyére vonatkozó elemeket, míg a hozzászólás már megjeleníti a fogalmazót néhány E/1. személyű igével. Más topikleírásokat is szemügyre véve elmondható, hogy a résztvevők bemeneti terén belül a közösség emelkedik ki, de sokkal inkább profiláltak tekinthető a tartalom és a cselekvés mentális tere, melyek közül utóbbi domináns, hiszen a topikleírás elsősorban más bemeneti terekre irányul – ilyen a résztvevő (közösség), a tartalom, valamint a szöveg tényezője. Ezek a tulajdonságok a kezdő hozzászólásra is igazak, egyedüli különbség, hogy itt a feladóval, mint a résztvevő általános terének egyik bemeneti terével egészül ki a szövegtér domináns csoportja.

Mindezt összegezve megállapítható, hogy a tematikus topik leírása szövegtípusának centrális jellemzője a cselekvés, ehhez szorosan kap-

csolódva a tartalom s a résztvevői tér közösségi összetevője. Témától függően kiemelkedhet a csatorna és a helyzet mentális tere is, hiszen ezekre vonatkozóan a szöveg bennfoglalásokkal él. Egyéb szövegtipológiai változók prototipikusan nem emelkednek ki.

A kezdő hozzászólás szövegtípusa a topikleírásban tapasztaltakhoz képest a résztvevő bemeneti terének egy újabb elemét profilálja – a feladót.

A kezdő hozzászólást követő szövegek, az egyéni hozzászólások már más tereket jelenítenek meg magas aktiváltsági szinten. A társalgási topikot az elemzett két szövegtípus mentén már részben elhátároltuk a tematikus topiktól, de az ezeknél tapasztalt integrációs különbségek az egyéni hozzászólásokban is megfigyelhetők. A társalgási topikban a résztvevői tényező individuumra vonatkozó része sokkal profiláltabb, mint a tematikus topikokban. A tartalmi kötöttség hiánya folytán előtérbe kerül a szövegalkotók egyénisége, mely egyben a stílust is profilált tényezővé teheti, amennyiben a résztvevői elem sajátosságai nyomot hagynak a szimbolikus szerkezetben. A résztvevői mentális térben a közösség is dominánssá válhat, a társalgási topik gyakran egy már kialakult fórumozói körhöz kapcsolódik.

(6a) Na csak azért kérdezem, mert szervezünk egy barlangnéző "túrát" október 13-án szombat délutánra az I.ker topikosokkal. Kíváncsi lennék, hogy hányan jártak már ott.

E hozzászólás arra utal, hogy a virtuálisan képződött közösség a fórumon kívül is tarthatja egymással a kapcsolatot. Bármilyen kötődést is feltételezünk, a csoportképződés prototipikus jellemzője a társalgási topikoknak. Ezt a tényezőt a hozzászólás szövegtípusában részben a szituáció mentális tere integrálja, hiszen a tudáskeret, esetlegesen a közösség által begyakorolt és elfogadott beszélgetési forgatókönyv is megjelenhet, mely egymás fórumhasználati szokásainak, személyének ismeretéből fakad.

(7a) Herm, -(most egy pillanatra komoly leszek)- részemről minden korábbi súrlódásunk lezárva, ha bármi véleményed, ötleted, gondolatod van, gyere és írd le.:)

A *Barátocska* :) nicknevet használó fórumozó a (7a) példában idézett hozzászólásban a bennfoglalással erősen profilálttá teszi a szituáció mentális terét, amellett, hogy a résztvevői bemeneti tér itt is aktívált elem. A helyzet mentális terére vonatkozóan a hozzászólások igen különleges jelenséghez igazodnak. Erre részletesen a dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem térhet ki, de annyit mindenesetre itt is meg kell

említeni, hogy a helyzet mentális tere ezeknél a szövegeknél felbomlik az egyéni és a közös virtuális térre, melyek eltérően profilálódnak a szövegtérben, ezért megkülönböztetésük is feltétlenül szükséges. LAKOFF és JOHNSON metaforaelméletével⁹⁹ összhangban röviden annyit állapítanak meg, hogy a fizikai világban szerzett tapasztalatokkal mint forrástartománnyal a virtuális teret mint céltartományt hozhatjuk kapcsolatba, ami a csatorna integrációba való bekapcsolódása folytán sajátos alakzatokat hoz létre az elmében. A felhasználók önmagukat mint a virtuális térben jelen lévő entitásokat jelenítik meg a tárgyiasított virtuális térben, a rámutatásokat szöveggel, hivatkozással kivitelezik. A tapasztalatok mind szöveggé alakulnak, az idő másként definiálódik, a hozzászólások száma szerint módosulni képes, a létrehozás és a befogadás temporálisan elkülönült voltából kifolyólag. A szituációval kapcsolatban hasonló megkettőződés figyelhető meg, ez a világhálón formálódó közösség életéhez és a külvilágban zajló folyamatokhoz egyaránt kötődhet.

Az egyénileg érzékelt helyzet nem központi tulajdonsága a társalgási topikok hozzászólásainak, ellenben a közös virtuális helyzet mindenképpen az, erre vonatkozóan sok a ki nem fejtett információ, melynek körvonalazásához az elmének szüksége van erre a bemereti térre. A szövegesemény szintén profilált tényező ezeknél a szövegeknél, hiszen a hozzászólási előzményt jelölő link (pl. *Előzmény: milendee (26032)*) prototipikusan megjelenik a hozzászólások végén, s az aktuális hozzászólás adekvát szövegterének létrehozásában mindenképpen fontos szerepe van annak, hogy a kérdéses szöveg egy korábbi szövegeseményt követő szövegeseményhez kötődik. A hozzászólások terjedelme, fizikai jellemzőik egyébként önmagukban is profilálttá teszik a lehatároltságot, s ebből adódik a hozzászólások összességéből létrehozott fórumos társalgás szövegtípusában a szerkezeti stabilitás domináns szerepe is.

A társalgási topikok hozzászólásainak centrális tulajdonságai tehát a következő szövegtipológiai változókhoz köthetők: résztvevő (individuum és közösség), stílus (a résztvevő visszahatásaként a szimbolikus rendszerre), szituáció (elsősorban fórumon belüli), helyzet (a közös virtuális helyzet értelmében), szövegesemény.

A tematikus topikok hozzászólásai a tartalmat, illetve az ehhez való szöveglétrehozói viszonyt aktiválják elsődlegesen. Tartalmilag stabilabbnak tekinthető a társalgási fórumnál az egyedi hozzászólás

99 Az elméletet kidolgozó kötet: LAKOFF–JOHNSON *i.m.* (ld. 69. jegyzet)

és a társalgás tekintetében is, bár az instabilitás ott sem tekinthető profilált tulajdonságnak.

(8a) Taktikai felállásról most nem akarok vitatkozni, illetve annyiban igen, hogy ha Ramos középben játszik, akkor szinte mindig balbelső védő.

Azzal viszont igen, hogy Ramos jóval gyorsabb mint Pepe. Pepe egy állat, de kifejezetten gyors állat. Még Schuster vagy Ramos idejében volt egy felmérés, miszerint Robben mögött ő volt a második leggyorsabb az akkori keretből. Ezt mondjuk kétkedve fogadtam, mert mondjuk ott volt Drenthe is, de a középső védőink közül tuti ő a leggyorsabb.

A (8a) példa a *Real Madrid* „című”, a tematikus cím helyett logót alkalmazó topik egyik hozzászólása. Alátámasztja a korábbi megállapítást, miszerint a tartalom és a résztvevő mentális tere központi változó ezeknél a szövegeknél. Az idézett hozzászólásban az is szembevetendő, hogy a topik témája alapján ismertként kezelt külső – azaz a virtuális téren kívül megfigyelhető – szituációra sok bennfoglalással reflektál, s így dominánsnak tekinthetjük ezt a bemeneti teret is. A szituáció a hozzászólásokban általában alárendelődik a résztvevő mentális terének, legyen szó valamilyen történésről vagy akár univerzális tudáskeretről. A szövegesemény itt is lényeges összetevő, mely a társalgás szintjén a szerkezeti stabilitás dominanciájában képeződik le. A stílus felhasználóktól függően ezekben a hozzászólásokban is erősen aktivált lehet, ugyanakkor kiemelkedése itt inkább a tartalomból és a szituációból következik, és megnyilvánulhat témákhoz, szakterületekhez kötődő szóhasználatban, a tematika jellegzetességeiből adódó szerkesztési sajátosságokban.

A tematikus topikok hozzászólásainak centrális változói tehát: tartalom, résztvevő, szituáció (elsősorban fórumon kívüli), szövegesemény, stílus (a tartalom és a szituáció visszahatásaként a szimbolikus rendszerre).

A társalgás, mely akár egyfajta makroszintű formának is tekinthető, ha a hozzászólásokat mezoszintű szövegegységeknek tekintjük, eltérő profiláltságú tulajdonságokkal bír a két különböző topik típusban. A szerkezeti stabilitás már a hozzászólásokhoz kapcsolódva említésre került, ez mindkét topikfajtnál kiemelkedő. Ugyanakkor a tartalmi stabilitásban tapasztalunk eltérést. A társalgási topikok nem tekinthetők sem kiemelkedően stabilnak, sem radikálisan instabilnak a téma tekintetében, ellenben a tematikus topikokat az első tulajdonság centrálisan jellemzi. A társalgási topik hozzászólásai, fordulói az élőbeszédben elhangzó informális társalgás szövegeseményeit jellem-

ző tulajdonságokkal írhatók le, prototipikusan rövidebbek, mint a tematikus topikok hozzászólásai. Ezek a bekezdés mint mezoszintű egység jegyeit mutatják föl fizikai és részben szerkezeti tulajdonságaikon keresztül.

Az index.hu-n megjelenik egy harmadik típusnak tekinthető moderátori topikfajta, melynek valamennyi szövegtípusában a virtuális szituáció és helyzet, a csatorna és a cselekvés mentális tere dominál. Ezek elemzése a helyzet és szituáció kettősségét elemző tanulmányban igen tanulságos lehet, jelen dolgozat csak röviden térhet ki rá.

A moderátori topik jellemzően tartalmaz leírást, mely a topiknyitó moderátor személyének a norma mentális terét kiemelő pozíciójából is adódhat. A kezdő hozzászólás prototipikusan a címhez hasonló rövid tartalmi meghatározás. A hozzászólások szigorúan a moderátori tevékenységek köré szerveződnek, a tiltások, téma áthelyezések közlése, illetve az ezen intézkedésekre való felhívások a szövegek fő funkciói, melyek a korábban említett profilált mentális terekből adódnak.

Az internetes fórumokon négy lényeges szövegtípus különíthető el. A topikleírás, a kezdő hozzászólás, az egyéni hozzászólás és a társalgás jellemzői összegzésre kerültek. A dolgozatban ennek az elemzésnek elsősorban a modell működési elvének bemutatása volt a célja, így egyes kérdéseket nyitva hagyott az említett szövegtípusokra vonatkozóan. A részletes elemzés egy későbbi tanulmány témája lehet.

Összegzés

Az integrált szövegtipológiai modell a kommunikáció generikus terében a szöveggént definiált nyelvi produktumot a szövegtér fogalmával jelölt integrált mentális térnek tekinti, mely különböző tényezők gyűlékeként, azokat részben kiemelve, részben a domináns elemeknek alárendelve tartalmazza. A szövegtér alapvetően új minőséget teremt a bemeneti terekből, melyeket szövegtipológiai változókként alkalmazhatunk. A szövegtípust ebben a keretben az határozza meg, hogy az integrált térben mely bemeneti terek lesznek a leginkább aktíváltak. A számba vehető bemeneti terek, illetőleg változók a következők:

csatorna: az írott-beszélt dichotómia mellett ez a változó foglalja magában a nyelvi produktum közvetítésének eszközeit is, mivel az arra vonatkozó megállapítások, hogy a szövegtér írott vagy beszélt szöveg alapján jön létre, nem minden esetben tudják kimerítően alkalmazni a csatorna változójának potenciálját.

cselekvés: az integrációs modellben ez a tényező felel meg az integrált tér bemeneti terekre gyakorolt visszahatásának,

mely szövegtani szempontból megfeleltethető a beszédaktus fogalmának, s dominanciája a szövegtérben lényegében egy integrációs mozzanat kiemelkedését jelenti.

helyzet: az események lefolyását kísérő térbeli elrendeződést, a temporális viszonyokat, a közös tapasztalati teret vegyítő változó.

résztevő: a kommunikátorok egymásról alkotott fizikai és elmében reprezentált tapasztalata, a háttérinformációk és előfeltételezések, a következtetések és kivetítések integrációjából kialakuló tényező. Jellemezhető a résztvevők számával, a szerepviszonyokkal, a hierarchikus szerkezettel, a beszélők elmetevékenységének jelentőségével. A résztvevő profilálódhat közösségként, önálló tudatú entitásként, a társadalom részeként, stb.

stílus: a bemeneti terek és a szimbolikus viszonyrendszer között zajló blending eredményének tekinthető, szimbolikus stabilitásnak is nevezhető, amennyiben a magas és alacsony elvárhatósági szintű elemek, szerkezetek közötti válogatás eredményeként jön létre. Különbőféle bemeneti terekből adódhat a válogatás motivációja, melyeket tapasztalatai alapján a befogadó a stílusból kiindulva képes visszakövetkeztetni. Prototipikusan a blendben dominánsként megjelenő bemeneti terek vesznek részt a stílus kialakítására irányuló fogalmi integrációban.

szerkezeti stabilitás: az általános szerkezet prototipikus egységeivel, a bekezdéssel és a fordulóval, illetve egyéb elrendeződési formákkal kapcsolatos elvárásokra vonatkozó változó.

szituáció: a forgatókönyv és a tudáskeret közötti integrációs folyamat eredménye lehet, elsősorban pszichológiai és társadalmi elrendeződési formákra, s nem fizikai jelenségekre utal.

szöveg: szimbolikus viszonyrendszer, mely formai és szemantikai elemek integrációjából jön létre. A szöveget alkotó tényezők prototipikusan objektíven észlelhetők és összemérhetők, mikro-, mezo- és makroszintre tagolódnak.

szövegesemény: a szöveg testének feleltethető meg, a lehatároltságot centrális tulajdonságként birtokló lokúciós aktus.

tartalmi stabilitás: az elvárhatósággal kapcsolatba hozható tulajdonságokat, az adott viszonyok között érvényesülő megjósolhatósági szintet jellemzi, mely elsősorban a

tudáskereten és a forgatókönyvön alapul.

tartalom: a szövegben rejlő szemantikai potenciál, melynek reprodukciójára más formai jellemzőkkel is lehet törekedni. A tartalom változójának behatárolására a modell elsősorban GRICE maximáit alkalmazza, melyek a mennyiség, mód, minőség és relevancia fogalmi köré szerveződnek.

Irodalom:

- ACZÉL Petra, *Új retorika : Közélet, kommunikáció, kampány*, Pozsony, Kalligram, 2009
- BEAUGRANDE, Robert de, DRESSLER, Wolfgang, *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, Budapest, Corvina Kiadó, 2000, 23–35.
- BODA I. Károly, PORKOLÁB Judit, *Hiponim és metaforikus kapcsolatok reprezentálása hipertext alapú rendszerekben = Magyar Nyelvjárások 41.*, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2003, 57–68.
- BÓDI Zoltán, *A világháló nyelve : Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*, Budapest, Gondolat, 2004
- BORONKAI Dóra, *Bevezetés a társalgáselemzésbe*, Budapest, Ad Librum, 2009
- EYSENCK, Michael W. – KEANE, Mark T., *Kognitív pszichológia : Hallgatói kézikönyv*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997
- FAUCONNIER, Gilles, TURNER, Mark, *Conceptual Integration Networks = Cognitive Science*, Vol. 22, No. 2, 133–187, April-June 1998
- HYMES, Dell, *A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Szerk.: PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Budapest, Osiris, 1997, 458–495.
- JAKOBSON, Roman, *Nyelvészet és poétika = Bevezetés az irodalomelméletbe*, szerk.: DOBOS István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999., 7–39.
- KOCSÁNY Piroska, *Szükség van-e új szövegfogalomra? : Egy pályázati kiírás tanulságai = Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 29.
- LABOV, William, FANSHEL, David, *Beszélgetési szabályok = Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Szerk.: PLÉH Csaba, SÍKLAKI István, TERESTYÉNI Tamás, Budapest, Osiris, 1997, 395–435.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, *Metaphors we live by*, Chicago, London, University of Chicago Press, 1980
- LANGACKER, Ronald W., *Foundations of cognitive grammar. Volume II*. Stanford, California, 1991
- NÁNAY Bence, *Esszenciális indexikusok és a kiértékelés kontextusa = Szöveg és típus : Szövegtipológiai tanulmányok*, szerk. TOLCSVAI

- NAGY Gábor, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2006, 220–230
- PETŐFI S. János, *A verbális szövegek (mint komplex jelek) szemiotikai-textológiai tipológiájának néhány aspektusa* = *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Szerk.: TOLCSVAI NAGY Gábor , TÁTRAI Szilárd, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 13–17.
- TOLCSVAI NAGY Gábor, *A magyar nyelv stilisztikája*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996
- TOLCSVAI NAGY Gábor, *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001
- TOLCSVAI NAGY Gábor, *A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben* = *Szöveg és típus : Szövegtipológiai tanulmányok*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2006, 64–90
- TOLCSVAI NAGY Gábor, *Topik és szövegtípus* = *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*, Szerk.: TOLCSVAI NAGY Gábor , TÁTRAI Szilárd, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 41–48.